

Լ. ԽԱՉԻԿՅԱՆ պատմ. գիտ. քննիչաձու

ԶԵՆՈՆԻ «ՅԱՂԱԳՍ ԲՆՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Զենոնի խմատասերի հրատարակիչ աշխատությունը հասել է մեզ երկու՝ քննարկի և համառոտ խմբագրություններով:

Լեզարձակ խմբագրությունը պատկանող միակ քննարկը պահվել է Հայկ. ՄԱԲ Միջնադարների Մովսեսին կից Պետ. Զննարդատան (Մատենադարան) № 5254 ձևադրում, որն արտագրված է 1280 թվականին, Գեղ-ձուտի վանքում, Գեորգ զբիժի կողմից (Ա. ձևադրի)¹:

Համառոտ խմբագրությունը պատկանող ձևադրերն են.

№ 627 (666)—Բ.

Թերթ՝ 275, մեծություն՝ 17 × 13, նյութ՝ թուղթ, կաղձ՝ կաշեպատ ապրանքի, գիր՝ բոլորակիր, ժամանակ՝ 1314 թ. զբիժ՝ Քաչիկ:

Բ ա գ ա ն դ ա կ ու թ յ ու ն .

1. էջ 25ա—152բ. Լուծմունք Գրիգոր Աստուածաբանի ճաների (եջովանների կոչվող) որ և Ծոր-ձորեցու ախեղերայրյա վարդապետի ստացեալը):

2. էջ 153ա—204բ. Լուծմունք Բարսեղ Կեսարացու ձևերի:

3. էջ 205ա—213ա. Լուծմունք Արիստատելի վանն Աշխարհաց գրոյն:

4. էջ 213ա—236բ. Լուծմունք Պարթևների:

5. էջ 236բ—261բ. Մարգարեթեանցն Արիստատելի լուծմունք:

6. էջ 262ա—269ա. Լուծմունք Մանանայ գրոյ:

7. էջ 269բ—275բ. Յաղագս զխոսքեանն պիտաճուցու սեռից (Զենոնի խմատասերի):

№ 3487 (Ս ի ա ն . 104)—Ը

Թերթ՝ 144, մեծություն՝ 14,5 × 12, նյութ՝ թուղթ, կաղձ՝ կաշեպատ ապրանքի, գիր՝ նասրդիր, ժամանակ՝ 91Բ—1389 թ. զբիժ՝ Հակոբ Արիմեցի, աեղի՝ չի գաւաթի եկեղեցի, ի հռչակաւոր վանքի, որ կոչի կապուհ:

Բ ա գ ա ն դ ա կ ու թ յ ու ն .

1. էջ 4—95. «Համառոտ հաժարանն յաղագս հոգոյ և դարսութեանց նորին»:

2. էջ 97—165. «Յաղագս ստորինութեանց հոգոյն»:

3. էջ 166—276. «Յաղագս բնութեան հրեշտակաց»:

4. էջ 278—287. (Զենոնի խմատասերի յաղագս բնութեան), անվերնագիր:

№ 1823 (1854)—Դ

Թերթ՝ 405, մեծություն՝ 20 × 15, նյութ՝ թուղթ, կաղձ՝ կաշեպատ ապրանքի, գիր՝ բոլորակիր, ժամանակ՝ 1731 թ. զբիժ՝ Մեթրապ, աեղի՝ էջմիածին:

Բ ա գ ա ն դ ա կ ու թ յ ու ն .

1. էջ 13ա—231բ. «Միմեդի Դանեցույ եղիտ-կաղսի արարեալ մեկնութիւն գրոյն Պրակիէ»:

2. էջ 234ա—343բ. «Երևանա Մարիսս վարդապետի... աշխատարեալ առ ի հաւարանն բանից, որ հայի առ վից առուր գործս Աստուծոյ, ի խնդրոյ Սարգիս կրօնաւորի»:

3. էջ 346ա—386բ. «Արիստատելի վերլուծական» և այլն:

4. էջ 386բ—392բ. «Զենոնի խմատասերի յաղագս պիտաճուցու սեռից»:

1. Ն. Մանի կաղձած «Յաղակ համառոտ ձևադրոյ վանայ Սեանայ» (Մանկոյ, 1892 թ.) աշխատությունն մեջ առն ձևադրի քննարկված է № 83-ի տակ: Զենոնի աշխատությունը, գիրնագիրը չունենալով, չի նշվել Ն. Մանի կողմից:

1. Այս ձևադրի մանրամասն նկարագրությունը տես առաջաբանի գերջում:

Այսպիսով՝ ընդարձակ խմբագրությունների մեկ հատիկ է մեկ ձեռագիրը (A), իսկ համառոտից՝ երեք (B, C, D):

Ձեռնի աշխատությունն այլ արտագրություններ, ինչպես մեր, այնպես էլ այլ մատենագրականներում, մեկ հայտնի չեն: Կարելի է ենթադրել միայն, որ համառոտ խմբագրության մի արտագրությունն կա վենետիկյան Միսթարյանների մատենադարանում, որովհետեւ քննակազմյա լեզվի նոր բառադրքին մեջ մուտք են գործել որոշ բառեր այդ խմբագրությունից:

Այսպես օրինակ՝ «Խաղաղարար քառի օրինակների շարքում մեջ է բերված Ձեռնի աշխատության «Յաղագս չափուց» ենթագլխի՝ «Տեղին է Խաղաղար՝ վերին, սուրին, միջին» (ընդիր էջ 83ա, տող 13-14) և «Ձեռնախարար ասի՝ Խաղաղին, քառանկրին և բոլոր» (էջ 83ա, տող 20-21) հատվածները: «Անկրական» բառի կազմակերպումը՝ «Յանկրական լուսոյ և հրոյ» (ըն. «Յաղագս գրից» ենթագլխի, էջ 81ա, տող 13-14) համաժամը և համապատասխան համաժամներ՝ «Համառական», «Պարզաձանք», «Գրառչանական», «Պղնձոտ», «Մեռանայ» և մի շարք այլ բառերի օրինակներն են բաժնում:

Որպես աղբյուր մեջբերված հատվածների նրանք նշել են Տոնալանե ժողովածուն՝ և ոչ մի հիշատակություն չառնեն Ձեռնի մասին:

2. Ձեռնի ընդգրկի մասին աղբյուրի մատենագրական աշխատություններում համարյա ոչինչ չի ասված:

1930 թվականին պրոֆ. Մելիքանթ-բեկովն իր «К истории точных наук в Армении и Грузии» աշխատության մեջ² հայտնի է, որ էջմիածնում գտնված է էյնադի Ձեռնի հանարեն ընդգրկի մեկ համառոտ «Աջր. ԳՅՏԵՐՏ» (սկզբում, մասին) աշխատությունը:

Համառոտ խմբագրության բոլոր երեք ձեռագրերի հետ առաջին անգամ ծանոթա-

ցել է ակադ. Հ. Մանանդյանը և նրանց ուսումնասիրությունը կազմել է համառոտ խմբագրության համահամալուր բնագիր, նպատակ ունենալով հրատարակել այն³:

1942 թվականին, Մատենադարանի ձեռագրերի խմբագրի բիրյուզրաֆիայի մեկ հանձնարարված քաժինները կազմելու ժամանակ, Ն 5254 ձեռագրի հարուստ նյութերի շարքում մեր աշխատությունը գրավից անվերնագիր մի արժեքավոր փիլիսոփայական բնագիր, որն, ինչպես պարզվեց հետագայում, Ձեռնի հրատարակվող աշխատության ընդարձակ խմբագրությունն էր (A բնագիր):

3. Ընդարձակ խմբագրության բնագիրը իր ծավալով կրկնակի մեծ է համառոտից: Այն բաղկացած է հետևյալ մասերից:

(Յաղագս չափ և բարեւոյ) — Ձեռագիր Ն 5254, էջ 238բ. Յաղագս կատարեալ գիտութեան բանի, էջ 239ա. Յաղագս զարմանալին, զոր ի վերա կատարելութեան բանի տաղրեցին — 240ա. (Յաղագս անուրինականին) — 240ա. Յաղագս բարեյականին — 240բ. Յաղագս քաղաքականին — 240բ. Յաղագս միւս ժողովեան — 241ա. Յաղագս մամանակի, տաննին — 241ա. Յաղագս տիեանագու. սեւից — 242ա. (Յաղագս գրից) — 242բ. Յաղագս կարգաց — 243ա. Յաղագս շրջանացն — 243բ. Յաղագս չափուց — 244ա. Յաղագս դատութեանց — 245ա. Յաղագս սղգմանց — 246բ. Յաղագս աստածաբաւարութեան սկզբուն և կատարածի, տաննին — 248բ. Յաղագս բնութեան, առաննին — 249ա. Յաղագս ստեմանաց և բաժանմանց, զոր ի վերա բնութեան տաղրեցին — 249բ. Յաղագս աղանցացի և արամարանութեան — 251բ. Յաղագս խմատակութեան և վերլուծութեան — 251բ. Յաղագս էականութեան, տաննին — 252ա. Յաղագս ի ձեռն խնդրականի, զոր ի տեսականէն տաղրեցին — 252բ. Յաղագս անմեկնելի արտման տարողութեան հոգացո — 252բ. Յաղագս զանազանութեան — 254ա. Յաղագս զոյապոյցի և մշտաբաւարականին, որ է աստածաբանական շարժման և նյութի, տաննին — 254բ. Յաղագս անուրին, տաննին — 255ա. Յաղագս անբաւի — 255 ա. (Բարեւանչի կողմից խորհրդածություն) — 255բ.

4. Դրութիւններ և ենթադրութիւններ սույն դատաւորությունը թվում է ստիպիտակ:

¹ Ձեռնի աշխատության այլ ընդգրկանություններ գտնելու նպատակով մեր ծանոթացանք Մատենադարանի Ն Ն 523, 596 ձեռագրեր Տոնալանեների հետ: Այդ աշխատանքը չափեց ցանկալի արդյունք:

² «Вопросы философии и социологии марксизма», изд. ЗКУ, кн. II. Тбилиси, 1930 г. стр. 192.

³ Հարեանցի կերպով ծանոթանալով մեր կատարած աշխատանքին՝ ակադ. Հ. Մանանդյանն իր կազմած ընդգրկը 1948 թվականին հանձնեց մեզ: Խնամքով կատարված այդ աշխատանքը, համահամալուր բնագիրը կազմելու ընթացքում մեծապես օգնեց մեր աշխատանքին, որի համար և հայտնում ենք նրան խորին շնորհակալություն:

Նախ, այն հակառակ յան մեջ է մտնում աշխատութեան «Յաղագս աղգմանց» ենթադրում շարադրված այն մտքի հետ, ըստ որի «մակադեղին է արհեստ և բաժանի ի տեսակն չորս՝ ի գործնական և ի բանական, ի տեսական և ի մաքուրական» (Բն. էջ 86ր, աղ 21—23). և կամ. «(խմտատափրութիւն) է արհեստ արհեստից և մակադեղին մակադեղութեանց: Արդ՝ արհեստիցն է գործնականն իսկ արհեստ՝ բանականն և մակադեղութեանցն է տեսականն, իսկ մակադեղութիւն՝ իմացականն» (Բն. «Յաղագս առնմանացե. բաժանմանց» ենթադրութիւն, էջ 90ա, աղ 40—90բ, աղ 3):

Այդ սպասելի էր տեսնել աշխատութեան կառուցվածքը վերահիշյալ սկզբունքով. աշխինքն, Յաղագս պիտանացու անից գլխից հետո (որի վերջին ենթադրութիւն է «Յաղագս աղգմանց»-ը), պետք է շարադրվին գործնական, և ապա՝ բանական, տեսական ու իմացական «մակադեղութեաններն» ենթադրութիւնները: Սակայն մեզ հասած բնագիրը սկսվում է «Յաղագս շարի և բարւոյս ենթադրութիւն, որը, ինչպես պարզվում է նույն՝ «Յաղագս աղգմանց» ենթադրութիւն, իմացականի մասը պետք է կազմեր:

Ըստ այդ ենթադրութիւն «իմացականին (մասունք են)՝ շար և բարի (ա), ժամանակ (բ), կատարելութիւն բանի (գ), սկիզբն և կատարած (դ), բնութիւն՝ առնմանական և արարչական (ե), էականութիւն (զ), նիւթ և շարժումն (է), ունայն (ը), տնայն (թ)»: (Բն. էջ 87ա, աղ 7—11):

Իսկ բնագրում «իմացական»-ի այս ենթադրութիւնները անջատված են միմյանցից ու զբաղված աշխատութեան այլ և այլ մասերում, որով և խախտված է բնագրի արամաբանական շարադրանքը:

Երկրորդ՝ մի շարք գլուխների վերնագրերում հանդիպում ենք «առանձին» բառին («Յաղագս բնութեան, առանձին», «Յաղագս ժամանակի, առանձին» և այլն), և զոր ի վերա (այս կամ այն ենթադրութիւն) առադրեցին» արատնայնութեանը:

Ինչպէս համար են այս անգամ արատնայնութեանները, հեղինակի գրչից են նրանք գտնուելի, թե՛ խմբագրական համակուսներ

են, իսկ եթե խմբագրական համակուսներ են՝ ինչ նպատակի են ծառայել:

5. Հայ խմտատափրական գրականութեան մեջ առարձված է եղել էլիսոնի վերադրված «Մեկնութիւն ստորագութեանցն Արիստոտելի» աշխատութեանը: Նրա ազդեցութեամբ գրվել են մի շարք փիլիսոփայական երկեր ու մեկնութեաններ:

Այդ աշխատութեան մեջ, ի տարբերութեան մեր բնագրի, խմտատափրութեանը բաժանված է ոչ թե չորս, այլ երեք բաղկացուցիչ մասերի:

«Խմտատափրութիւն. — առված է այնտեղ, — յերիս բաժանի՝ ի տեսական, ի գործնականն, ի բանականն»:

Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ բացակայում է իմտատափրութեան գենոնյան բաժանման չորրորդ բաղկացուցիչ մասը՝ խմացականը:

Առաջնորդելով արիստոտելյան հեղինակավոր մեկնիչի այս գրութեով, Զեկոնի բնագրի խմբագրիչներից մեկը, ըստ երևույթի, բնիկ է բնական ստորակուսանքի մեջ, և այդ երկու աղբյուրների միջև գոյութեան առնեցող ակնհայտ հակառակ յանն աշխատել է մեղմել լուծարքի ենթադրելով Զեկոնի բնագրի «իմացական»-ին վերաբերող ենթադրութիւնները:

Իմացական մակադեղութեան «Յաղագս շարի և բարւոյս» առաջին ենթադրութիւնը նա տեղափոխել է աշխատութեան սկզբում. երկրորդ՝ «Յաղագս ժամանակի» ենթադրութիւն՝ «Յաղագս գործնականի» գլխից հետո, և այսպես հերթականութեամբ նաև մյուս ենթադրութիւնները:

Հարկելու համար իր խմբագրական աշխատանքի ակնասութեան թելութեանները, նա գիտել է երկու միջոցի. որպէս ամբողջութեան լուծարքի ենթադրելով և բնագրի տարբեր մասերում տեղափոխված խմացականի ենթադրութիւնների վերնագրում նա ավելացրել է «առանձին» բառը, իսկ հաջորդ գլուխներ

¹ Մեկնութիւն ստորագութեանցն Արիստոտելի, բնագրի վերաբեր խմտատափրի, ի լոյս էած Յ. Մանուգեան. Ս. Գ. Բ. 1911 թ. էջ 14:

² «Առանձին» բառը գտնվում է միայն իմացականի ենթադրութիւններին կից: Այդ բառը բացակայում

րի հետ այդ տեղանանվամբ ենթադրութիւնները շարկապէս. նորապատկազ, ստեղծել է նաեւ «զորքի վերա տապաքեցինք» աշխատանքն ենթադրութիւնն (սով տապաքեց) դարձվածքը¹:

Վերահիշյալից դատ, ըստ երեւոյթիւն, նույն խմբագիրը, «Յաղագս պիտանայտ սեռից» գլխից հետաւ բնագրի վերջում թողել է համառոտ ամփոփումներ՝ աշխատութեան բովանդակութեան մասին: Այդ հատվածները թողեցինք բնագրում, անջատելով բուն տեքստից առաջանելով (այն՝ էջ 87ր, տող 11—26 և էջ 97ր, տող 18—98ր, տող 7):

Նվազաւ, այսպիսի խմբագրական աշխատանքի շնորհիվ ընդարձակ բնագիրը մեզ հասել է գլխիւնների տնտրամարտական շարադրութեամբ:

Ե. Խմբագրի աչքից վրիպել է «Յաղագս ազգմանց» ենթագլխում գտնվող ուշագրավ հատվածներից մեկը, որը հնարավորութեամբ է ապիւս վերականգնելու Ջենսի աշխատութեան բնագրի սկզբնական կառուցվածքը:

Հնդհանուրի բերելով, «Յաղագս պիտանայտ սեռից» գլխում շարադրված մտքերը բնութեան մասին, հեղինակը համառոտակի հայանում է դրանից հետո շարադրվելիք նշութի ծրագիրը բովանդակել և ենթաբովանդակել:

«Մտադրելին, — գրում է նա, — է արհեստ, և բաժանի ի տեսակի շարքի զործնական և ի բանական, ի տեսական և ի իմացական: Եւ զործնականն ի տեսարկական, ի բարոյական և ի քաղաքական: Եւ բանականն՝ յազգայական, ի տրամաբանական, ի իմաստական, ի բովանդակական, ի փոքրածական, ի ստանձանական և տեսական, ի ձեռն որոյ՝ ինքնական, ի գիտաբանական, յանմեկնելի որոնումն, ի ստորագրութիւնս և տեսնել, յանգեմ կայտարարութիւնս, ի օգտնաւ մտադրութեան, ընդ որով՝ մասամբ վերաբերութիւն, յեղանակ վարդապետականին: Իմացականին (մտածելն)՝ շարք և բարի, մամանակ, կատարելութիւն, սկիզբն և կատարած, բնութիւն ստանձանական և տրամաբան, և տեսարկական, նշութ և շարժումն, սեռայն, տնտրած (ին, էջ 86ր, տող 21—էջ 87ա, տող 11):

Է միայն «Յաղագս շարի բարոյ» և «Յգ. կատարելութեան բարի» ենթագլխիւններից, որոնցից առաջինը չունի նույնիսկ վերնագիր:

Այս դարձվածքը գրված է միայն իմացականի ենթագլխիւններին հաջորդող գլխիւնների վերնագրերում:

Ինչպիսի դժվար չէ նկատել, մեջ բերված հատվածի և աշխատութեան գլխակարգութեան միջև, բացի վերջին՝ «Իմացական» գլխի բովանդակի ցրվի վիճակից, հետեւն այդ տարբերութեան չկա:

Միայն ենթագլխիւն, որի մասին մեջ բերված հատվածում հիշատակութեամբ չկա, «Յաղագս միմասութեան» ենթագլխիւն է: Այն հատված է ճարտասանական ինչ որ երկից, ոչ մի առնչութեամբ չունի Ջենսի բնագրի հետ, և, ինչպիսի կախանեք, իրավամբ բացակայում է համառոտ խմբագրութեանից:

7. Այսպիսով, միջոց ենք ստանում՝ վերականգնելու Ջենսի աշխատութեան սկիզբնական կառուցվածքը: Վերականգնված բնագիրը բացկայում է հինգ գլխիւններից և 2-է ենթագլխիւններից հետեւյալ դասավորութեամբ:

1. ՅԱՂԱԳՍ ՊԻՏԱՆԱՅՈՒ ՍԵՌԻՑ

ա. (Յաղագս դրից), բ. Յաղագս կարգաց, գ. Յաղագս շրջանաց, դ. Յաղագս չափաց, ե. Յաղագս գաւթութեանց, զ. Յաղագս ազգմանց:

2. ՅԱՂԱԳՍ ԴՈՐԾՆԱԿԱՆԻ

ա. (Յաղագս տնտրականին), բ. Յգ. բարոյականին, գ. Յգ. քաղաքականին:

3. (ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆԱԿԱՆԻ)

ա. Յաղագս ստանձանայ և բովանդակայ, բ. Յգ. ազգայնի և տրամաբանութեան, գ. Յգ. իմաստական և վերրածութեան,

4. (ՅԱՂԱԳՍ ՏԵՍԱԿԱՆԻ)

ա. Յաղագս ինքնականի և գիտաբանականի, բ. Յգ. անմեկնելի որոշման և ստորագրութեան և տեսնել, գ. Յգ. ընդգրկականիցն:

5. ՅԱՂԱԳՍ ԻՄԱՅԱԿԱՆԻ

ա. Յաղագս շարի և բարոյ, բ. Յգ. կատարելող գիտութեան բարի, գ. Յգ. մամանակի, դ. Յգ. սկիզբն և կատարածի, ե. Յգ. բնութեան, զ. Յգ. կախանութեան, է. Յգ. շարժման և նշութի, բ. Յգ. տնտրելի, բ. Յգ. տնտրելի:

8. Համառոտ խմբագրութեան բնագրերը մամանակով կրտսեր են ընդարձակից, առկայն, ծագել ևն ալիւի հին ձեռագրերից, ըստ Ա. բնագրի նախադասութեան:

Համառոտ խմբագրություն կազմողը օգտագործել է մի բնագիր, որի մեջ գլուխների շարահարաբյուրն խախտված չի եղել, այլ անեցել է հիշատակն կառուցվածքը, որն աշխատանքինքն վերականգնել «Յաղագս ազգմանց» ենթագլխի տվյալներով:

Համառոտ խմբագրություն B և D բնագրերը պարունակում են ընդարձակի 1-ին և 2-րդ գլուխներն ածրադրապես, 4-րդ գլխից B և 5-րդ գլխից D և թ. ենթագլուխները: Բացի այդ B և D բնագրերում մտաք է գործել «Յաղագս բովանդակութեան» վերնագրով մի ենթագլուխ (տես՝ բն. էջ 88ա, առդատակ), որն անտարակույս ոչ մի առնչություն չունի Զինանի աշխատություն հետ: Այդ մասին B բնագրի արտագրողը թողել է ուղղակի վկայություն. նա հետագայում մասն աչգ ենթագլուխը վերնագրել է «Յաղագս բովանդակութեան, յայլ գրաց» խոսքերով, ցանկանալով ասել, որ այն բնագրի մեջ է մտնված հետագայում այլ գրքից¹:

Այսպիսով, համառոտ խմբագրությունը կազմված է հետևյալ գլուխներից ու ենթագլուխներից:

1. ՅԱԴԱԳՍ ԳԻՏԱՆԱՅՈՒ ՍԵՌԻՑ

ա. (Յաղագս գրից), բ. Յգ. կարգաց, գ. Յգ. շքեղանաց, դ. Յգ. չափուց, ե. Յգ. դարբանակն, զ. Յգ. ազգմանց.

2. (ՅԱԴԱԳՍ ԴՈՐԾՆԱԿԱՆԻՆ)

ա. (Յաղագս տնտրելնականին), բ. Յգ. բարոյականին, գ. Յգ. քաղաքականին.

3. (ՅԱԴԱԳՍ ՏԵՍԱԿԱՆԻՆ)

ա. Յաղագս անմեկնելի որոշման և ստորագրութեան էականաց.

4. (ՅԱԴԱԳՍ ԻՄԱՅԱԿԱՆՐՆ)

ա. Յաղագս անբախ, բ. Յաղագս անայնի

C բնագիրը (Հակոբ Արմեցյա) թերի է արտագրված, այն ավարտվում է «Յաղագս ազգմանց» ենթագլխի կետին, ք... ձևն որոյ խնդրականն» բառերով (բն. էջ 87ա,

տող 2), առաի և պարունակում է միայն «Յաղագս պիտանացու սևից» գլուխը:

Թ. Հրատարակիչը բնագրի նախնական վերնագիրը մեղ չի հասել:

A ձևագրի գրիչը, սահմանագրապետ, համար՝ աշխատությունը նախորդ հոգվածից (գուշակություններ), որպես վերնագիր գրել է «Այլ բան» բառերը: Ըստ երևույթին Գեղարդ գրչի նախադրապես որինակի սկզբից բնկած է եղել մի թերթ: Այդ թերթյունը նկատվում է նաև այն ենթագլխի բովանդակությանից, որն A բնագրում արտագրվել է սկզբում («Յաղագս չարի և բարւոյ»):

Ենթագլուխը հեղինակը կազմել է հինգ ենթաբաժիններից, որոնցից պահվել են միայն երրորդի վերջին մասը և չորրորդն ու հինգերորդը (տես բն. էջ 93ա, տող 13):

Անվերնագիր է նաև C բնագիրը, իսկ B և D բնագրերում առաջին գլխի վերնագիրը՝ «Յաղագս պիտանացու սևից», ընդհանրացված և դարձված է ողջ աշխատության վերնագիր:

Աշխատությունն նախնական վերնագիրը որոշելու գործին այս անգամ էլ նպատառում է «Յաղագս ազգմանց» ենթագլուխը: Այդպեսզ հեղինակը՝ «Մտկացութեան արհեստ»-ը բովանդակով մեղ արդեն հայտնի չորս բնագրավաճերի, տալիս է դրանցից յուրաքանչյուրի սահմանումն ու բնութայն ենթակա հարցերը: Նա գրում է.

«Սահման գործնականին են՝ կամք, յուրաքանչյուրին, ընտրությունին, բարկությունին, ցանկությունին և բանականին՝ անուն և բայ, բան և քայքայական բան, ստորագրություն և քաղաքական: Իսկ տեսականին՝ զգացությունին, երևակայությունին, կարծիք, արամախորհությունին, միտք: Եւ իմացականին՝ որոշմանք մտաց, իմաստք և խորհուրդք, գիտություն և յուրաշուկություն» (բն. էջ 87ա, տող 13—22):

Իսկ այս բոլորի ընդհանրությունը, հանրադրումը, ըստ հեղինակի՝ է բնությունը, բնության ուսումնասիրությունը. «Իսկ կամ մտնք արհեստից է բնութին...» գրում է նա (էջ 87ա, տող 23):

Եվ քանի որ աշխատության մեջ քննարկված են վերահիշյալ բոլոր հարցերը

¹ Դ. Ալիշանին ծանոթ է եղել այդ գլխի բովանդակությունը: Նա իր «Հին հուստոք...» աշխատություն Թ-րդ էջում մեջ է բերել Հրատարի, սարատի, քարստի, նազատ ծովային հոգեերի անունները համադրատախանն այդ գլխի:

նշված հերթականությամբ, ուստի, բնական է ենթադրել, որ աշխատությանը կրել է «Յադագոս բնութեան» վերնագիրը:

10. Հեղինակի մասին վիճաբանություն պահանջում միակ բնագիրը D-ն է. այդ ձևագրում աշխատությանը վերնագրված է այսպես՝ «Զենանի իմաստասիրի Յադագոս պիտանացու սեպից»:

Գրադենես Լաերաուցու (3-րդ դար, մ. թ.) հեղինակությամբ վիճաբանության հունական մատենագիտների շարքում գործել են Զենան անվամբ ութ հեղինակներ, որոնցից չորսը եղել են իմաստասիրներ: Գրանք են.

1. Զենան Էլևացի (5-րդ դար, ն. մ. թ.).

2. Զենան Մուսղեսուի սրգի, ստոյիկյան դպրոցի հիմնադիր (320—370¹).

3. Զենան Միգոնացի, Էպիկուրյան փիլիսոփա (2-րդ դար, ն. մ. թ.).

4. Զենան Տարաուցի, ստոյիկյան փիլիսոփա.

Արդ, վերահիշյալ Զենաններից մին է հրատարակվող աշխատության հեղինակը:

11. Այս հարցի վերջնական պատասխանը հնարավոր կլինի տառադարել վերահիշյալ Զենանների մասին եղած մասնագիտական ազդյունների մանրակրկիտ ուսումնասիրությամբ և նրանց աշխատությաններից մեկ հասած քննարկների քննությամբ, մի աշխատանք, որ վեր է մեր հնարավորությաններից:

Ստորև մեր կողմից շարադրվող մի քանի հարեանցի գիտողությանների միակ նպատակն է՝ նպատակել հետադա ուսումնասիրողներին՝ հեղինակի որոշման ուղղությամբ կատարելիք իրենց աշխատանքներում:

Հայտատանում, իմաստասիրական դըպրոցի գործունեության շրջանում և հետագայում, Արիստոտելի ու Պլատոնի հետ մեկտեղ իմաստասիրական մտքի ուշադրության առարկա է եղել ստոյիկյան դպրոցի հիմնադիր Զենանը: Եվ այլ կերպ չէր էլ կարող լինել, որովհետև 5—7-րդ դարերում Հայաստանում փիլիսոփայական գրականությանը ստեղծվեց ու զարգացավ նոր-պլատոնական փիլիսոփայական դպրոցի այս կամ այն թևին հարած եկեղեցական գործիչների թարգմանչական ու ստեղծագործական գործունեության շնորհիվ:

Իսկ նոր-պլատոնականությանը ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ «ստոյիկյան, Էպիկուրյան և սիկոպիկյան ուսման քննիքի փանատասիկ զուգակցումը Պլատոնի և Արիստոտելի փիլիսոփայական բաժանազանության հետ»¹:

Մարքսի հանձնարեց այս գրությունը հիմնովում է նաև հայկական փիլիսոփաների մի շարք արտագրանքներով, սրանց նպատակն է եղել «Փանատասիկ զուգակցմամբ» հաշտեցնել միմյանց՝ պլատոնական, արիստոտելյան և ստոյիկյան փիլիսոփայական ուղղությունները:

Հատվածարար ծանոթանանք նման գործունեության արդյունք հանդիսացող աշխատությաններից մեկի հետ, որ կրում է «Մահմանք փիլիսոփայականք» վերնագիրը և արժանի է հատուկ ուսումնասիրության²:

«Ստեման է քառ Պլատոնի բան ի սեռ և ի տարրերում, և կամ տարրերութեանց մեկնադրական էութեանց բանից իրաց: Իսկ քառ Արիստոտելի բան, որ գինչէրն զոչ յայտնեացի գինչդպրոցի գինչէն հաստատ կարողութեամբ: Իսկ քառ Զենանի բան քառ վերլուծութեան կատարողին յատաջ բերել...»:

«Ահա և է՝ ձայն արարողի կամ կրողի կամ ձայն նշանակում քառ զուգակցութեան առանց ամանակի, որոյ ոչինչ է մասանցն նշանակ արարողեաց, քայց ձայն նշանակում քառ զուգակցութեան հանդերձ ամանակաւ: Իսկ արդեա Պլատոն՝ ձայն գործոյ նշանակ, իսկ անուն է երկորում(ք)ը հասարակ մասն նուազաւ բանի, յոյ նախ յանջառի բան: Իսկ արդեա ստոյիկեանքն՝ անուն է ձայն նշանակում արդեա մարդ...»:

«Ձայն է քառ Պլատոնի վերադարձն ազոյ անպատկան և անմարմին, իսկ քառ ստոյիկեանց՝ ազ վերադարձն՝ լսելեաց զգալի և մարմին: Իսկ քառ Արիստոտելի՝ ձայնիւն և շարժութիւն ազոյ...»:

«Տրամութիւն է անբան ամփոփումն, շարժումն անբանի մասին անձին՝ արդեա խաէ՝ Զենան...»:

Այն գեղարւմ, երբ «Մահմանք փիլիսոփայականք»-ի հեղինակը որեւէ իմաստասիրական տերմինի սահմանումը ձևակերպելիս ձեռի տակ չի ունեցել Զենանի կարծիքը, նա ամենուրեք փախարկել է այն ստու-

¹ Маркс и Энгельс, Собр. соч. I, V, стр. 122.

² Հեղագիր № 464, էջ 202ա—215ա: Սույն աշխատությանը պահվել է նաև № 5244 (Ձ) ձեռագրում, թերթ վիճակում. դրիշն այդ առթիվ գրում է. «Արիստոտես այս շափ էր. և բանն ոչ առարկեցաւ, և (է) գինչերի գրեցաւ, զի շտապ էր»:

³ Հեղագիր № 464, էջ 202բ, 203ա և 211ա:

յիկյան զպրօցի կողմից այդ հարցի առթիվ մշակված կարծիքով: Որովհետև, ինչպես ասացինք, նրա նպատակն է եղել հաշտեցնել միմյանց վերահիշյալ երեք փոխադրական ուղղութիւնները:

Սույն փաստերը իրաւունք են տալիս կարծելու, որ 5—7-րդ դարերում հայ իմաստասերների միջավայրում, ստոյիկյան գաղափարի հիմնադիր Զենոնի ուսմանը ուշադրութեամբ աւարկա էր կենտրոնացած, ուստի բնականորեն, հայ թարգմանիչները շահադրօքով արեաք է լինելին հայերենի թարգմանելու նրա (և ոչ ուրիշ մի Զենոնի) որոշ աշխատութիւնները:

Ավելացնենք նաև այն, որ Դիոգենես Լաերտացին ստոյիկյան գաղափարի հիմնադիր Զենոնի աշխատութիւնների շարքում նշում է նաև Սեր: Գնթեզ (Գնթաղա քնութեանք) վերնագրով մի աշխատութիւն¹: Իսկ ինչպիսի աշխատեցինք պարզել, հրատարակվող բնագրի վերնագիրը եղել է նույնը՝ Գնթաղա քնութիւնք:

Ուստի և, իմաստասեր Զենոնի ով լինելու հարցի վերջնական պարզաբանումը թողնելով փոխադրութեան պատմութեան մասնադեմերին, անհամարձեցական չենք համարում, որ հրատարակվող բնագրերը ստոյիկյան գաղափարի հիմնադիր, Մնաղեսի որդի

Զենոնի, հաւանքենով մեզ չնաամ Սեր: Գնթեզ աշխատութեան թարգմանութիւնն է:

13. Թարգմանութեան մասնակի որոշման համար հրատարակվող բնագրեր ուղղակի վկայութիւններ չի պահպանել: Բնագրի քառամթերքի ու լեզվի մանրակրկիտ քննութեան հանապարհով ննարակող է միայն մերձափորացեալ որոշել թարգմանութեան դարաշրջանը:

Զենոնի երկի թարգմանիչը ծանոթ է եղել 5—7-րդ դարերում կատարված թարգմանութիւններին: Նրա վրա հասկապեալ ակնհայտ է Դիոնիսիոս Թրակացու քերականութեան թարգմանական բնագրի ազդեցութիւնը: Այդ երևում է ոչ միայն Թրակացու քերականութեան թարգմանութեան միջոցով փոխադրականութեան ստացած քաղմտիկ տերմինների նույնիմաստ գործածութեանից այդ երկու բնագրերում², այլ և, համանման հաւաքածների առկայութեան դեպքում, ամբողջական հաւաքածների քառացի նույնութիւնից:

Երկու բնորոշ օրինակներ համադրութեամբ պարզ կլինի Զենոնի երկի թարգմանչի ծանոթութիւնը Թրակացու քերականութեան հայերեն բնագրին:

ԱՐՈՒՆՍ ԴՈՆՆՍԵԱՅ ՔԵՐԱԿԱՆԵՐ

Քերականութիւն է հմտութիւն, որք է քերականացն է իշարագրաց իրքու բաղում անդամ ասացելոց:

Եւ մասունք են նորա վեց. նախ՝ վերմանութիւն, ներկուս քառ ասացանութեան, երկր՝ զբացատրութիւն քառ ներգոյս քերթողական լեզանախ, երկր՝ լեզուաց և հնազեա պատմութեանց առ նեւն բացատրութիւն, չորրիւր՝ ասուգարանութեան գիւտ, հինգերիւր՝ համեմատութեան տեղեկութիւն, վեցերիւր՝ գաւառն քերգածաց (էջ 1):

...Եւ բանի մասունք են ութ՝ անուն, բայ, ընդունելութիւն, յուզ, դերանուն, նախադրութիւն, մակբայ, շարկաղ (էջ 12):

ԶԵՆՈՆԻ ԹԱՍՏԵՍԱՅԻՐԻ ՅԱՂԱԳՍ ԲՆՈՒԹԵԱՆ

Քաղաքականացն նախադրի քերականութիւն, և է քերականութեան երեք տեսակք՝ հմտութիւն, քերթութիւն, քերթնդութիւն: Եւ ութ՝ հմտութիւն մասնական իրաց, եւ մասունք են վեց՝ վերմանութիւն ներկուս քառ ասացանութեան, զբացատրութիւն ներգոյս քառ քերթողական լեզանախ, լեզուաց և հնազեա պատմութեանց առ նեւն բացատրութիւն, ասուգարանութեան գիւտ, համեմատութեանց տեղեկութիւն, գաւառն քերգածաց (էջ 88ա-բ):

Եւ են մասունք բանի ութ՝ անուն, բայ, ընդունելութիւն, յուզ, դերանուն, նախադրութիւն, մակբայ, շարկաղ (էջ 88բ):

¹ Diog. Laert. VII, 4. Զենոնի ինչպիսի աշխատեցին էլ մյուս աշխատութիւնները մեզ չեն հասել:

² Н. Адонц. Дионисий Фракийский и армянские толкователи. СПб, 1915.

¹ Այսպիսի տերմիններից են, տեղանց, ամանցական, ասացանութիւն, բայ, բան, բառ, բացատրութիւն, դերականաց, դերանուն, երկրայացեալ, զբացատրութիւն, ընդունելութիւն, լեզրական,

14. Չնայած այս և բազմաթիվ այլ բնագիտությունների, որ գոյություն ունեն Ջենսնի «Յադագրությունում» աշխատություններում թարգմանական բնագրի և Ծ. Բրդաբուսի կատարված թարգմանական երկերի միջև՝ հրատարակվող բնագիրը չի կարող համարվել այդ շրջանի արտադրանք։ Այս եզրակացությունը հիմնավորվում է հետևյալ փաստերով։

ա. Կան Ծ. Բրդաբուսի թարգմանական զբաղմունքներում մեջ ստեղծված ու զարգացած 58 բառեր ու անբնականություններ, որոնք լատիներեն օգտագործվելով այդ շրջանի թարգմանական երկերում, հետագայում դուրս են եկել զարգացածությունից։²

Այդ բառերից հրատարակվող բնագրում դանում ենք միայն մեկը՝ «տեղաբան»։

բ. Վերահիշյալ առաջին շրջանի թարգմանություններում հունական «αἰσθησις» նախադրությունը, առանց բացատրության, թարգմանվում է «հակառակ» բառով, որ, հետագայում կրճատվելով, ավել է «հակ» նախադրությունը։³

Ջենսնի բնագրում բազմիցս հանդիպում ենք «հակ» նախադրությամբ կազմված բառերի («հակադարձաբար» (էջ 90բ), «հակադրություն» (էջ 90բ), «հակադարձին» (էջ 92բ) և այլն), իսկ «հակառակ» ոչ մի անգամ։

գ. Առաջին շրջանի թարգմանական երկերում ճշ նախադրությունը ոչ մի անգամ չի թարգմանվում «առաջ» նախադրությամբ։ Այդ երկերում շարունակ դարձ են անվել «զարգացողություն», «զարգացում», «բնա-

րեմ» բառերը, փոխանակ հետագայում դարձած «առաջ» նախադրությամբ, «առաքել»։ «առաքել» բառերի։ Հրատարակվող բնագրում «առաջ» նախադրությամբ բառերի դարձածությունը սովորական է. գրանցից են՝ «առաքել» (էջ 82բ), «առաքել» (էջ 93ա), «առաքել» (էջ 91բ), «առաքել» (էջ 92ա) և այլն։

դ. «Շաղ» նախադրությունը, իրան առաջ «շաղկապ» բառի, թարգմանական զբաղմունքի եղբորդ և երեսույ շրջանի թարգմանական երկերում, ամենաբնական փոխարինված է «շաղ» նախադրությամբ։ Ջենսնի երկի թարգմանությունում մեջ ևս «շաղ» նախադրությամբ կազմված բառի չենք հանդիպում։

ե. «Մակադրություն» և «հերհակ» անբնականությունը ստեղծվել են թարգմանական զբաղմունքի զարգացման ընթացքում երկրորդ շրջանում։⁴

Առաջին շրջանի թարգմանական երկերում այդ բառերի դարձածություն ոչ մի դեպք չկա։ Ջենսնի երկի թարգմանությունում մեջ ոչ միայն զարգացվել են այդ բառերը, այլև նրանցով ստեղծված մի շարք բառաբարդություններ («Մակադրություն», «հերհակաբար» և այլն)։

Թարգմանական-իմաստասիրական զբաղմունքի ծագման մասնակի հարցը, հաջորդականություն ամենակենսոտ ու վիճելի հարցերից է։ Հրատարակի վրա կան մի շարք իրարամերձ և հակասական կարծիքներ։ Գ. Տեր-Մկրտչյանի փաստական, ամուր կազմակերպված հիմնավորված, կարծիքի համաձայն այդ զբաղմունքի առաջին շրջանի երկերից մեկի թարգմանությունը կատարված պետք է լինի 480—484 քառամյակում։⁵

Այսպիսով, պետք է եզրակացնել, որ Ջենսնի «Յադագրությունում» աշխատություններում թարգմանությունը կատարվել է առաջին շրջանի թարգմանություններից, ուստի, 480-ական թվականներից հետո։

հրատարակար, հմտություն, հնազանդ, համառոտ մակերայ, յարազանական, նախադրություն—նախադրություն, ներգործություն, ներգոր, ներկայ, ներկուս, շաղկապ, շարագրություն, սրտառ, պարունակ, պարփակել, սեռական, ստորագրություն, ստորագրություն, վանդ, վերաբերություն, վերածնունդ, տաղ, տառ, բերականություն, բերդողական, բերդած, արամագրություն, ցուցական, փառանք, փառաբանություն և այլն։

² Հարյուրից ավելի անբնականություններ կան հրատարակվող բնագրում, որոնք առաջին անգամ օգտագործվել են Փիլոն Երրայնյան երկերի և «Պրատից գրքի» թարգմանությունում մեջ։

³ Հ. Մանանդյան, Հաշվարան զբաղմունքի և նրա զարգացման շրջանները, Վիեննա, 1928, էջ 107—110,

⁴ Նույն տեղ, էջ 112—113։

⁵ Н. Арун. Ист. сош. стр. СІХХІХ. Հ. Մանանդյան, Հուն. գրք. էջ 192—193։

⁶ Տես Գ. Տ. Մկրտչյան, Տիմոթեոս կաթի հակա-հատություն թարգ. թվականը («Արարատ» 1908, էջ 564—589) և նույն հեղինակի, Հայ մատենագրության հնագույն թվականները («Շաղկապ», էջ 154—163)։

15. Զեկանի «Յագագս Բնութեան» երկի թարգմանությունը չի կարող կատարված լինել նաև վերահիշյալ թարգմանական գաղտնի գործունեություն երկրորդ շրջանում¹։

Հոգուս այս եղբակացության աշենք երկու կարգի փաստեր։ Նախ՝ երկրորդ շրջանում ստեղծված խմատատիրական տերմինները, համարյա առանց բացատրության, նույնությունը օգտագործված են Զեկանի երկի թարգմանչի կողմից² և երկրորդ՝ Զե-

կանի թարգմանիչը ամփոփելու ձևով արատադրել է այդ շրջանի թարգմանչական երկերից այն համավանքն ու նախադասությունները, որոնք առկա են եղել իր կողմից թարգմանվող բնույթում։

Այդպիսի համավանքն ու նախադասություններ մեծ քանակությամբ գտնվում ենք Արիստոտելի «Մարտգութեանց» թարգմանական բնույթում։

Այդ երկու բնույթից բերենք դուրսն աշարհասմամբ մի քանի բնորոշ օրինակներ.

«ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՔ» ԱՐԻՍՏՈՏԵԼԻՔ

Իսկ յայնչանէ՛ որ և ոչ ըստ միում շարժանութեան արտաքին էն, իւրաքանչիւր որ կամ գոյացութիւն նշանակէ, կամ սրակ, կամ քանակ, կամ ստիճն, կամ ուր, կամ երբ, կամ կալ, կամ ունել, կամ տանել, կամ կրել (էջ 362)։

Եւ քանակին՝ է ինչ որ ամբարոշ է, և է ինչ որ շարժանակ, և այնք՝ որ գիրն ունին առ միմեանս՝ յիբեանց մասանց բաղկացան, և է որք ոչ յայնչանէ են, որ զգիրն ունին, և է ամբարոշեան, որպէս՝ թիւ, բան, և շարժանակն, որիկէն՝ գիծ մակերևոյթ, մարմին և առ այսորիւր եւ ամանակ և տեղի (էջ 372)։

Յ ա գ ա գ ս հ ա կ ա կ ա յ ց

Իսկ յագագս հակակայց՝ ըստ քանի յեզունակս սովորեցաւ հակակայլի՛ հասելի էւ եւ ասի ալլում հակակայլի քատակարար կամ իբր առինչք. կամ իբր ներհակը, կամ իբր պակասութիւն և ունակութիւն, կամ իբր ասորատութիւն և բացատրութիւն (էջ 396)։

Շարժութեան տեսակը են վեց՝ լինելութիւն, ազդականութիւն, աշխատութիւն, նուազութիւն, ըստ տեղւոյ փոփոխութիւն, այլայլութիւն (էջ 406)։

Մի օրինակ էլ բերենք Արիստոտելի «Յագագս մեկնութեան» աշխատության

ԶԵԿԱՆԻ ԻՄԱՍՏՅԱՐԻԻ
«ՅԱՂԱԴՍ ԲՆՈՒԹԵԱՆ»

Իսկ երկրորդ ասորագութեանցն ի տառն բաժանի՛ ի սեռս, որ է գոյացութիւն, սրակ, քանակ, ստիճն, ուր, երբ, կալ, ունել, տանել, կրել (էջ 92ա)։

Եւ քանակին՝ է որ ամբարոշ է և որ շարժանակ, եւայնք որ գիրն ունին։

Եւ ամբարոշ է բան և թիւ, և շարժանակ է գիծ, մակերևութիւն, մակարդակ, տեղի. իսկ ժամանակ՝ բան և թիւ յաւեալ դատ ինչ ունել (էջ 92ա)։

Յ ա գ ա գ ս ը ն գ գ ի մ ա կ ա յ ի ց ն

Ընդգիծակայլին քատակարար առին։ Զի է որ առինչանակապէս, և է որ ներհակաբար, և է որ ունակաբէն և պակասաբար, և է որ ասորատութեամբ և բացատրութեամբ (էջ 92բ)։

... Ըստ շարժման բաժանի ի տեսակս վեց, որ է լինելութիւն, ազդականութիւն, աշխատութիւն, նուազութիւն, այլայլութիւն, ըստ տեղւոյ փոփոխութիւն (էջ 92բ—93ա)։

յամբողիկյան մեկնության հայերեն բնույթից.

¹ Այս շրջանում կատարված թարգմանություններից են Արիստոտելի աշխատությունները և նրանց յամբողիկյան մեկնությունները։

² Այդպիսի տերմիններից են՝ աշխատութիւն, անհատ, անմասն, ազդարաց, տանել, բաղկացելիք, բաղկացելիզ գանազանութիւն, բացատրութիւն, բացատրական բան, բացերեութիւն, գիր արշարմելի, ենթակայք, երանգիւնի, երեակայութիւն, գանազանութիւն, ի գինչեւմն, էակ, լինելութիւն, կալ,

կալմունք, հակադարձ, հակազբութիւն, համանուն, մակարդակ, մակաղելի, նախադասութիւն, նախերգութիւն, ներհակաբար, շարաւրանութիւն, շարազբութիւն, շարժանութիւն, շարժանակ, որակութիւն, ունակութիւն, ունել, ուր, պատահմունք, ասորատութիւն, ասորագութիւն, վերջածութիւն, ամբարոշ, արամատեալ և այլն։

³ Կոլիւնի վարդապետի, Մամբրէի վերծանողի և Դաւիթ Անյաղթի մատենադրութիւնը։

ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ «ՊԵՐԻ ԷՐՄԵՆԵԱՍ»
ԳՐԱՅՆ ԱՐԻՍՏՈՏԵԼԻՐ՝

Իմացմանը... նշանակը են իբրաց, իսկ
ձայնը՝ իմացմանը նշանակը, այլ և գրեց-
եալքն՝ ձայնից նշանակը (էջ 490):

Թարգմանական այս հասկացումների կա-
պը միմյանց հետ անկասկած է, սակայն
նրանց մեջ կան նաև հակառակ մարքերու-
թյուններ: Այսպես, «Աստրագուլեանց»
հայկական բնագրի «մարմին» տերմինի
գիմաց Զենոնի երկի թարգմանիչը գործ է
ածել «մակարդակ» տերմինը:
«Ընդհանրություն»-ի գիմաց «Ընդհանրականում»
«Կացարթիան»-ի գիմաց «Ընդհանրարթիան»
«Հակահայ» — «Ընդդիմակայ»
«Իբր ասինչ» — «Ասինչունակապէս»
«Հարժութիան» — «Հարժում»
«Գրեցեալք» — «Գծածք» և այլն:

Այս մարքերությունները պատահական
չեն, այլ արդյունք են այդ բնագրերի տար-
րեր թարգմանական շրջանների արտադր-
մանը լինելուն:

16. Սույն եղբայրացությունը հիմնադր-
ված է հետևյալ նշանակալից փաստերով.
ա. Կան մի իրումք բառեր ու բառա-
բարդություններ, որ հառաւել են, գրեթէ,
ստանց բացառության, իմաստասիրական
ու թարգմանական գոյրացի երկրորդ շրջա-
նի թարգմանական երկերին:¹
Հրատարակվող բնագրում բաղձաթիվ
այդ բառերից գործածվել է միայն մեկը
(«Իմացում»):

բ. Թարգմանական այս երկրորդ շրջա-
նում ստեղծվել ու լայնորեն օգտագործվել
են «Փար» նախադրությամբ սկսվող բաղ-
ձաթիվ բառեր («Փարարարձեմ», «Փարա-
դրեմ», «Փարադրութիւն» և այլն), որոնք
հետագայում գործածությանից դուրս են

ԶԵՆՈՆԻ ԻՄԱՍՏՐԱՍԻՐԻ
«ՅԱՂԱՅՄ ԲՆՈՒԹԵԱՆ»

... եւ բառականին գծածք ձայնից են
նշանակը և ձայնը իմացմանց (էջ 86):

եկել: Նրանք բացակայում են նաև հրա-
տարակից բնագրից:

գ. Թարգմանական առաջին երկու շրջ-
աններում հունական է նախադրությունը
հաճախ թարգմանվել է արհեստականորեն
ստեղծված «բն» և «ն» նախդիրներով: Այս
հաճարանությունը երկար կյանք չի ունե-
ցել և գործածությանից հանվել է երրորդ
շրջանի թարգմանիչների կողմից: Հրատա-
րակվող բնագրում այդ նախադրությունը
թարգմանված է կամ «բն» («Ընդհանրա-
նում», «Ընդհանրարթիան») և կամ «ի» «չ»
(«Ենթակայում», «Ի գինչում») նախա-
դրություններով:

դ. Պարփյուրի «Ներածութեան» թարգ-
մանությունը հատուկ են «ի ներում գին-
չեմ» և «ի ներում արդիսի ինչեմ» հաճա-
րան արտահայտությունները:

Թարգմանական գոյրացի գործունեու-
թյան երրորդ շրջանում, Դավթի Աննայթի
վերադրվող «Վերլուծութիւն ներածութեան
Պարփիւրի» աշխատության մեջ, այդ ձևի
գործածումը փոքր ինչ պարզեցվել է ու
ստացել՝ «ի ներ գինչում», «ի ներ ար-
դիսի ինչում» ձևերը:

Դավթի «Մահմանք իմաստասիրութեան»
երկի մեջ այդ խրթնարանության պար-
զեցման ուղղությամբ արվել է երկրորդ
քայլը: Նշված երկում հանդիպում ենք «ի
գինչում» ձևին:² Սույն պարզ ու հայաց-
ված ձևին հանդիպում ենք նաև Զենոնի
երկի թարգմանական բնագրում:

ե. Աշագրավ է նաև այն հանգամանքը,

¹ Կարելնի փարգապետի, Մամբրէի վերձանագի և
Դավթի Անյաթի մատենագրութիւնը:

Հմմ. նաև Արիստոտելի «Աստրագուլեանց»
բնագրի 378, 386, 404 էջերը, Զենոնի բնագրի
91—92, էջերի հետ և այլն:

² Հ. Մանանդյան, Հաճարան գոյրացի, էջ 127—
128:

¹ Որպես օրինակ բերում ենք մի հատված Արիս-
տոտելի «Աստրագուլեանց» մեկնությանից: «... եւ
ուշ ըն միում յայլոցն աստրագուլեանցն, ոչ ըն գոյա-
ցութեան և ոչ ըն քանակի և նայան նամե նեկեան
զկերս, բայց միայն նարակի և նարակութեան» (տե՛ս
Կարելնի, Մամբրէի, Դավթի մատենագրութիւնը, էջ
410):

² Հ. Մանանդյան, Հաճարան գոյրացի, էջ 188, 189:

որ հրատարակվող բնագրում կան մի շարք հունարան նորաստեղծ տերմիններ ա. րա-
սեր, սրանք բնավ չեն օգտագործվել նա-
խորդ շրջանների թարգմանությաններում,
և ստեղծվել քաղաքական, նույնիսկ մուսք
չեն գործել «Հայկադյան» լեզվի նոր բա-
ղրքի» մեջ: Դրանցից են գուռ¹ (էջ 84բ),
կառկարաբ* (էջ 83ա), երկմասնարաբ (էջ
87բ), Զանազանիչք (էջ 93ա), էադոյն (էջ
97բ), ընդկայութիւն (էջ 92բ), խոնաւումն
(էջ 96բ), կարճարատութիւն (էջ 90բ), կա-
ցարութիւն (էջ 87ա), համեատական* (էջ
88ա), հասոցական (էջ 96բ), հաստադիմա-
կայ (էջ 82ա), հասարանական (էջ 90բ), հա-
տացական (էջ 90բ), հիմնական (էջ 95բ), մի-
ստար (էջ 85ա), մշտակայութիւն* (էջ 82բ
և ն), շարտանութիւն (էջ 84բ), շարտութիւն
(էջ 90բ), ունակաւրէն (էջ 92բ), պապալ-

մունք* (էջ 83ա), պարսկադ (էջ 81ա), պղն-
ձառ* (էջ 84ա), սկսանառ* (էջ 91ա) և այլն:

Այսպիսով, Զեկոնի «Յազադ» բնութեան
աշխատությանը թարգմանված պետք է
լինի թարգմանչական դպրոցի երկրորդ
շրջանում կատարված թարգմանության-
ներից տեղագին մի քանի տարածյալ
հետ:

17. Նրբորդ շրջանի կարևորագույն
թարգմանական արդյունքներից է Դավիթ
անհագթի «Սահմանք իմաստասիրութեան»
մեծաթեք աշխատությանը:

Այդ և Զեկոնի երկի համատեղ քննու-
թյանը ցույց է տալիս, որ թարգմանական
սույն երկու բնագրերը սերտ ազդակցական
կապերով մերձեցնում են միմյանց:

Մի քանի օրինակով ցույց տանք այդ
մերձեցումների բնույթը:

ԶԵԿՈՆԻ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒ
«ՅԱԶԱԴՍ ԲՆՈՒԹԵԱՆ»

...Բան գի բնականն ի սեռէ և ի բազկու-
ցուցիչ գանադանութեանց:

... Բակ գարձնայ է քննական, որ սահմանի
ի սեռէ և ի բազկացուցիչ գանադանութեանց
(էջ 96ա):

Ուստի՝ յայտ է սահման, յազադակայնացն
ցուցմանէ, ... Յորմէ՝ առնու՝ քննականէ և
ի կատարմանէ (էջ 89բ):

Հուպ կնթակա... հուպ կատարումն... հետի
կնթակա... հետի կատարումն (էջ 89բ):

Բակ (սահման) տեսականին՝ դպայութիւն,
երկակայութիւն, կարծիք, արամախոհութիւն,
միտք (էջ 87ա):

Քանզի են սահմանք իմաստասիրութեան
գիտութիւն էականց, գիտութիւն աստուածայ-
նոց և մարդկայնոց, խոհումն մահու, նմանու-
թիւն աստուծոյ, արհեստ արհեստից և (մա-
կացութիւն) մակացութեան... սիրելիութիւն
իմաստութեան, որք են վից (էջ 89բ):

ԳՍԻԹԻ ԱՆՅԱԶԹԻ

«ՍԱՀՄԱՆՔ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ»¹

Ամենայն սահման բնաւորեցու ի սեռէ և
ի բազկացուցիչ գանադանութեանց լինել (էջ
136):

Ուստի՝ տալի սահման, և պարս է գիտել՝
եթէ սահման տալի ի փոխադրութեանէ գիւղից
և ազարակային սահմանաց:

... Ուստի՝ առնու՝ սահման, և պարս է
գիտել՝ թէ սահմանք կամ՝ քննականէ աստուծո
և կամ ի կատարմանէ (142—143):

Հուպ կնթակայ և հետի կնթակայ, և հուպ
կատարումն և հետի կատարումն (էջ 151—152):

Քանզի պարս է գիտել գիշնդ գիտական
գարութիւնա. գպայութիւն, գիտականութիւն,
գիտածիտ, գարամախոհութիւն, գիտա (էջ
155):

Իմաստասիրութիւն է՝ գիտութիւն էա-
կացն... գիտութիւն աստուածայնոց և մարդ-
կայնոց իրադութեանց... խոհումն մահու...
... նմանութիւն աստուծոյ ըստ կարողութեան
մարդկան... արհեստ արհեստից և մակացու-
թիւն մակացութեան... սիրելիութիւն իմաս-
տութեան (էջ 154):

¹ Առաջանիշերով ցույց ենք տալիս այն բա-
սերը, որոնք մտել են «Հայկ. բաղրքի» 2, Զեկոնի «Յգ.
քննութեան» աշխատության համաստի իմբադրու-
թյան միջոցով:

² Դաւիթ Անյազթի մատենագրութիւնը:

Յուդապոս գործնականներն. իբր է անաբրինա-
կան, բարոյական, բարգաւառական (էջ 87բ)։

Իսկ անձնական բաժանի ի տեսակի չորս
տարածարանութեամբ, աշուղեա, թէ գինչ է, և
ուստի է, և որպիսի են, և վասն է՞ք է (էջ
89բ)։

Բայց ի աշուղ օրինակներից՝ համեմատովոյ
բնադրերում կան նաև աշուղներու թշուա-
ներ։ Կան մի խումբ կարեւորագոյն իմաս-
տասիրական տերմիններ, որոնց մի մասը
գործածված է վիպյն, իսկ մյուս մասը՝ առա-
ջին անգամ, աշուղ բնադրերում։

Աշուղի տերմիններից են՝ անգոյ, ան-
մասն, անհիւթ, աւանձնական, տաննական,
բաժանումն, բաղխոսական, բժշկականու-
թիւն, բնաւորեցում, բնութիւն, դիտութիւն,
գաւառորութիւն, գաւառութիւնք, ընդունակ,
բնարողութիւն, թուականութիւն, իմաստի,
իմաստասիրութիւն, խառնումք, կատար-
եալք, կատարելագոյն, հատումն, նիւթա-
կանք, անաբրինական, քաղաքական և աշուղ-
նալք։

Այս ընդհանրութեաններէ հիման վրա
գծվում է կարեւորեցնել, որ Զենոնի աշխա-
տութեան թարգմանութեանը նույնպէս
պետք է կատարված լինի թարգմանչական
պարզի գործունեութեան երրորդ շրջանում։

18. Գաղթի «Սահմանք իմաստասիրու-
թեան» աշխատութեան հայկական բնա-
դրում կա մի ուշադրաւ հատված. «հոգիք
մարդկան երկուս գօրութիւնն բնաւորեցան
ունել, տեսական և կենդանական... Կեն-
դանականն ունի դաշտոսիկ՝ կամաւորու-
թիւն, բնարողութիւն, յօժարութիւն, բար-
կութիւն, ցանկութիւն» (էջ 191)։

Հունարէն բնադրի համապատասխան
ժառանգ կարգում ենք. «Ζωτικὰ δὲ αἰσθη-
σολλητικὰ καὶ ποικίλα, θομὸς καὶ ἐπιθο-
μίαι»¹

Ինչպէս տեսնում ենք՝ հունարէն բնա-
դրում հոգու կենդանական գորութեանները
չորսն են, «յօժարութիւն»-ը չի նշված
այնտեղ։

Հայ թարգմանիչը իրեն կարող էր թույլ
տալ՝ բնադրից շեղվելով, ավելացնել աշուղ
բառը, եթե ձեռքի առկ ունենար վերոհիշ-
յալ հավելումով մի նկարագրավոր աղբյուր։

Գործնականն բաժանի ի բարոյականն, ի
անօրինականն, ի քաղաքականն (էջ 209)։

... Ասեն թէ պարտ է յամենայն իրողու-
թիւնս գշտրս դաշտոսիկ խնդրի գղութիւն՝ եթէ
է՞, և ցինչ է՞, և որպիսի ինչ է՞, և վասն էք
է՞ (էջ 121)։

Աշուղի տարբեր իրար դաշտոսիկն ունեւ
հանձինս Զենոնի հրատարակվող աշխա-
տութեան, որտեղ կա նախալ հատվածք.

«Բանդի սահմանք գործնականի և են՝
կամք, յամարութիւն, բնարողութիւն, բար-
կութիւն, ցանկութիւն» (էջ 87ա, տող 13—15)։

Վերահիշենք նաև որ ընդ ԶԵՆՈՆ արտա-
հայտութեանը միայն Զենոնի և Գաղթի
քննարկվող երկու բնադրերումն է թար-
մանված հայերէնին հարադատ ու պարզ «ի
գինչէսն» արտահայտութեամբ. (նախորդ
շրջաններում այն թարգմանել են՝ «ի ներում
գինչէն» կամ «ի ներ գինչէսն» ձևով)։

Բերված փաստերը բավարար են՝ ցույց
տալու համար, որ կամ վերահիշյալ երկու
բնադրերը թարգմանվել են նույն գործիչի
կողմից և կամ նրանց թարգմանիչները
եղել են ժամանակակիցներ ու թարգման-
չական նույն պարզի համամիտ ներկայա-
ցուցիչներ։

Այս կարեւորութեանը, ցավոք, չի օգ-
նում Զենոնի աշխատութեան թարգմանու-
թեան ժամանակի ճշգրիտ որոշմանը, որով-
հետեւ թարգմանչական պարզի երրորդ շրջա-
նի ժամանակագրական սահմանները դեռեւ
մշտադադաւ են ու անորոշ։ Այնուամենայ-
նիվ թարգմանական աշուղ պարզի գոր-
ծունեութեանն ավարտված պետք է լի-
նի Անանիոս Շիրակացուց տասնամյակներ
առաջ, մերձավորապէս 7-րդ դարի սկիզ-
բում։

19. Զենոնի աշխատութեան թարգմա-
նիչը հայ եկեղեցու իդեոլոգներից է. նա իր
թարգմանութեանը կցած վերջաբանում
(բն. էջ 97բ, տող 18—36), որոշակի կերպով
շարադրում է իր հավատա հանգանակը Նի-
կիայի հավատա հանդանակի նմանողու-
թեամբ¹։

Վեցերորդ դարի սղջ բնթայքում հայ

¹ Davidis Prolegomena et in Porphyrii Ysago-
gen commentarium, Berlini, 1904 թ., էջ 79, 8—9։

¹ Հմմ. «Կեղեք հաւատոյ», էջմիածին, 1914, էջ
18 («Սահմանք հաւատոյ Յովհ.-ից»), էջ 31 («Եղեղաց
Կողբացոյ թարգմանչի ի Հայո»)։

եկեղեցին ստիպված էր մի շարք հակառակորդ պայքարի ելնել իր ինքնության պաշտպանության և սոցիալ-անտեառական գիրքերի ամբողջական համար:

Դեռևս Եզնիկ Կաղարցին գրել էր. «Եկեղեցւոյ տառածոյ գործ այն է, զարտաքինսն իրօք հշմարտութեան առանց գրոց յանդիմանել, և դիարժեցեալսն ներքինս և ոչ հշմարտեալս՝ գրովք սրբովք յանդիմանել»¹:

«Առանց գրոց» աշխինքն առանց Աստվածաշնչի «հանդիմանվողները» գինված էին արտաքին դիտարկումներով, իրենց քաղաքական ու անտեառական պահանջները հիմնավորում էին հին հռոմեական փոխադրանքի ասույթներով և այլն:

Անս նրանց դեմ պայքար մղելու նպատակով է, որ հայ եկեղեցին գիմում է հին հռոմեական փոխադրանքները — Արիստակի, Պդատանի, Զենոնի և այլ իմաստասերների աշխատությունների թարգմանությունը:

20. Զենոնի «Յազազս բնութեան» աշխատությունը հայ իմաստասիրական մտքի վրա, սրբան մեզ հայանի է, խորն ազդեցություն չի թողել:

Հետազոտյում, 13—14-րդ դարերում աչդ աշխատությունը նորից գրավել է դիտարկան շրջանների աշխատությունը: Մասացված աչդ բնագիրը նորից արտադրվել է մի քանի անգամ (1280, 1314, 1389 թվականներին), դարձել զննություն առարկա և, ըստ երևույթին, ծառայել է նաև սուսոցոգական նպատակներ:

Իրաձայրան համալրարանի շրջանավարաններից մեկը իր ավարտական ատենախոսություն մեջ, որ գրված է Շահացք դեպոս ուրախ աննին դարդաքն Աստուծոյ (Սաղմոս ԽԵ, 5) բնարանով, մեջ է բերել մի բնդարձակ հատված Զենոնի աշխատություն «Յազազս գրից» ենթագրից (Եջ 1ա, առդ 16—17, առդ 17):²

21. Հրատարակվող համահայտաք բնագիրը կազմել ենք տակա բոլոր շարս ձևա-

¹ Եզնիկայ վարդապետի Կաղարցւոյ եղծ աղանդոց, Թիֆլիս, 1914, էջ 78:

² Խառնակարան, ձևագիր № 631, էջ 89ր—90ա:

դրերի աված բնութեցվածքների մանրակրկիտ ուսումնասիրություն:

Աչդ ձևագրերն են.

A—Խառնակարան № 5254

B— » № 627

C— » № 3487

D— » № 1823

Տոգատակերում նշել ենք նույնիսկ աննշան տարբերությունները, չհաշված մի քանի ակնհայտ գրչական սխալներ: Կառնակարանի դեպքերում միջառապնություն ենք տվել A (բնդարձակ խմբագրություն) ձևագրի բնութեցվածքներին, ինկատի ունենալով նրա հնությունը, ամբողջականությունը և գրչի վարպետությունը:

Պետք է նշենք սակայն, որ չնայած մեր շանքերին, մեզ չհաջողվեց բնագիրը ներկայացնել անթերի վիճակով: Հատկապես բնագրի այն մասերում, որոնք պահվել են միայն բնդարձակ խմբագրություն մեջ, մնացին մի քանի չհասկացված ու մեկնություն կարատ հատվածներ:

Բարեբախտարար այդպիսի հատվածների թիվը շատ չէ.

22. Ստորև առլիս ենք A (5254) ձևագրի մանրամասն նկարագիրը:

Թերթ՝ 256 1/2, մեծություն՝ 17×12 1/2, կազմ՝ գրչմագարդ կաշեպատ տախտակ, վիճակ՝ ֆրամված (սկզբից, միջից և վերջից բնկած են թերթեր, պահներ), գրություն՝ միասյուն, սոգեր՝ 24—26, բառանշատում՝ շանի, գիր՝ բոլորագիր, գրիչ և ստացող՝ Դեորդ, մամանակ՝ 2րթ—1280 թ. ակդի՝ Դեդհուսի վանք, ի Մահկանաբերդ, հիշատակարաններ՝ 34ր, 47ր, 6ր, 17ր, 43ր, 86ա, 91ր, 125ա, 130ր, 135ա, 180ա, 202ր, 263ր, 209ր, 222ր, 227ա, 132ա էջերում:

Բ ո Վ ա ն գ ա կ ու թ յ ու ն

Սկզբից թերթի է, պահպանվել են 12 պատված թերթերի յուսանցքները:

ա. 1ա—6ր. Սրբոյն և երսիսի Լամբրոնայոյ Տարսոնի ակեակոպոսի յառակաց մեկնություն է: Այն սա կաթողիկոսն Հայոց, աչդ ազգական նորին ևս էր թիւն Հայոց ՌՅԶ (1197), և զայս վասն այն գրեցաք, զի հակառակ էին ոմանք վասն անուանցն:

«Հանդերձ ավ. միսալ ի բնուի, գրոց տառակոց Սոգոմանի...»

բ. 6ր—17ր. Մեկնություն յ ծառայալ մարդաք է ի «Սննքեռթի» են սրբոց մարդարեկիցն բանք...:

գ. 17ր—20ր. և տխրագուն և բեկտատուն

և մարտի քրոնի գրեմը «Առաջին Գաղատիայի երկրորդ ամսան...»

Եզ. 210 Ա. ա. Նախագրող թիւն գրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...

Եզ. 210 Ա. բ. (Այս բանը երբեք չի ցուցաբերում իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 210 Ե. ա.—212բ. (Գրեթե գրեթե Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 212բ.—217բ. Այս բանը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 217բ.—220բ. Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 220բ.—222բ. Այս բանը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 222բ. (Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 222բ. Այս բանը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 223ա.—223բ. (Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 223բ.—227ա. (Այս կերպարը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 227բ. (Իմ անհատական կերպարը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 228ա.—230բ. Գրեթե գրեթե Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 231ա.—237ա. (Իմ անհատական կերպարը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Վերնագրերը լրացնում են Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...

Եզ. 237ա.—237բ. Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...

Եզ. 238բ.—256ա. Այս բանը (Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 256ա.—256բ. (Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 256բ. Գրեթե գրեթե Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...

Եզ. 256բ. Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...

Եզ. 256բ. Այս բանը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...)

Եզ. 256բ. Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...

Եզ. 256բ. Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...

Եզ. 256բ. Նախագրողը ցուցաբերում է իր անհատական կերպարը, կերպարը, կերպարը, կերպարը...

ДРЕВНЕАРМЯНСКИЙ ПЕРЕВОД
ТРАКТАТА „О ПРИРОДЕ“ ФИЛОСОФА ЗЕНОНА

(Р е з ю м е)

Издаваемый труд философа Зенона дошел до нас в двух редакциях; полная редакция сохранилась только в сборнике Матенадарана (№ 5254), переписанном каллиграфом Георгом в 1280 году.

Труд Зенона состоит из 5 глав (о полезных родах, о практике, о разуме, о теории, о познании).

По дошедшим до нас редакциям восстанавливается последовательность глав труда Зенона, которая нарочито была искажена армянским редактором.

Текст дает возможность также восстановить несохранившееся заглавие труда—„О природе“.

Автором труда, по всей вероятности, является основоположник стоической школы философ Зенон, однако, для окончательного выяснения этого вопроса необходимы дополнительные данные.

Армянский переводчик труда Зенона

был знаком с двумя первыми периодами переводческой деятельности эллинофильской школы (Грамматика Дионисия Фракийского, Категории Аристотеля и др.). Терминология и язык роднят его с трудом „Определение философии“ Давида Непобедимого. По этим данным устанавливается вероятное время перевода—VII век.

Влияние издаваемого текста на армянскую средневековую философию было не велико. В XIII—XIV в. в. труд этот вновь привлекает внимание ученых кругов, переписывается в 1280, 1314, 1389 годах и, повидимому, используется для преподавательских целей в Гладзорском университете.

Издание текста подготовлено тщательным сличением дошедших до нас четырех рукописей.

ԶԵՆՈՆԻ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԻ ՅԱՂԱԳՍ ԲՆՈՒԹԵԱՆ

Ձեռագրերի համեմատությամբ պատրաստեց հրատարակության Լ. ԽԱՉԻԿՅԱՆ

1. ՅԱՂԱԳՍ ՊԵՏԱՆԱՅՈՒ ՍԵՌԻՅ

Արդ, են սեռք պիտանայաք վեց՝ դիրք,
5 կարգք, շրջանք, չափք, դաւրութիւնք,
ազգմանք:

[Յաղագս դրից]

Արդ, դիրք ի տեսակս վեց բաժանին
Առաջին է աւնայնին անդոյութիւն սրա-
10 բանակեալ յանրաւին, և ի մէջս իւր
կառուցմամբ բարձեալ աւնի զբոլորն ի
նայն արամաղծին և փոփոխեալ շարժ-
մամբ: Երկրորդ է, որ յանկրական հրոյ
և լուսոյ երկին բաղկացեալ՝ պարփակ-
15 եալ յաւնայնէ, յայնցանէ է և նիւթ և
բնութիւն անմարմին կենդանեաց: Եր-
րորդ՝ հաստատութիւն շրայարկին պա-
րանակեալ ընդ վերնովն վասն յաւէա
կիզողութեանն արդեւման, և դարձեալ՝
20 պարփակող արտադատութեան և համման

զգայեացս: Զորրորդ՝ դիրք ծովուն, որ
յաւդոցն հաստատեալ կայ առանց ծոր-
ման եզերիցն և փակեալ ընդ հաստա-
նովն, և բաղկացուցիչ և բնակարան
5 գետնոց և կիտոց մեծամեծոց, և շուրջ
գերկրաւս՝ տալ դաւրութիւն ախաժե-
տութեանց և առաջութիւն մարմնական
կենդանեացս, ի ձեռն հոգմանն բերման ի
զգայութիւնս իւրաքանչիւր: Հինգերորդ
10 է երկրիս շարադրութիւն, որ թանձրու-
թեամբ՝ լերամբք և բլրաւք, դաշտաւք
և ձորովք, հաստատեալ ի կողմանց, ի
խիտ և ի հոծ աւոյց, և յոյրտա ջրովք
ծովուն փակեալ կայ շրեքանկիւնի
15 ձեով: Եւ ընդ սիրտ երկրիս դեռք հրա-
ւիցք աւոյց և ջրոց խաղացեալ լինին
ընդ ամենայն երակս, ուստի ազրերք և
հոգմք վերազնայեալ շարժմամբք, և
աջապէս ծովուց և գետոց ընդունակք, և

1—3 A վերնագրի փոխարեն՝ «Այլ բան», B չիք
Զենանի իմաստասիրի, ԱԵԻ յազոյս [գիտութեան],
C չիք վերնագիրքը, D Զենանի իմաստասիրի Յա-
ղագս պիտանայաք սեռից 4 C պիտանայաք սեռք,
D Արդ պիտայաք 5 B Կարք 6 D և պեսակս, AB
բաժանի 7 B աւնայն գիտութիւն, C աւնայնին
անբաւութիւն (ուղղված՝ անդոյութիւն), D անդի-
տութիւն 11 C չիք սեռի 12 A արամաղծի, B արամ-
ղծին, A անփոփոխ և շարժմամբ 13 (Վփոխանակե-
րանի տեղ, ամենաբերք դնում ենք 14 Նշանը) և փո-
փոխեալ շարժմամբ, B շարժամբ, D շարժմք 15 չիք
է, D անկրական 16 BCD չիք պարփակեալ 17 BCD
չիք յայնցանէ է 18 B մարմին 19 անմարմին 20—22
B յաւեալեղողութեան, C չիք արդեւման 20
B արտադատողութեան:

1 C երրորդ 2 շորրորդ, D ծովու, B չիք որ
3 D կալ և կայ 3—4 BD ընդ հաստատովն 4 BD
չիք և [բաղկացուցիչ] 5 B գետնոցն, D գերնոց,
A կերիցն, B կիտացն A մեծամեծոցն, B մեծա-
մեծ 6 D գերկրեաւս, C դաւր 11 դաւրութիւն,
B ախաժետութեանս, 7 BCD մարմնոյ 8 մարմնա-
կան 9 A կենդանեաց 10 B իւր իւրաքանչիւր 11
CD չիք է, B երկրի, AD երկրիս, BC շարադրու-
թեանս, D շարադրութիւնս 12 B լերամբք, բլրովք:
13 BD ձորովք, A հաստատեալք 14 B հոյրտա, D յո-
ւորդս 15 A Պ. իւք անկիւնի 16 B սիրտս, D եր-
կիրս 17—18 BCD հրաւից, աղից 17 ABC ազրերք:
18 B հոգմանք, A ի վերազնայեալք, B շարժմանք:
19 C, եսն 11 և աջապէս, AB, ընդունակ:

- որ ի ջուրս և որ ի ցամաքի են ծննդա-
կանք՝ ամենեկուն զոյապոյցիչ և պանդ-
րոզ կենաց պար վեցերորդ է միջոցք աշ-
խարհիս, որ ի յուզոց բնագոտեալ
5 ուսուցմամբ, ի ներքս արգելման ի փոր-
ւած մեկնութեան երկոց հաստադրմակա-
յիցն, զաւգ և կարգուած աշխարհիս բազ-
կանալ, որ է պատճառ կենդանութեան
և է բնակութիւն:
- 10 Եւ ասմանք աստեղատանցն ի մէջս
իւր, ընդ հաստատանմբ, զի ի վարժանէ
աւգոցն ըստ իւրաքանչիւր ասնցն ան-
սխալ շրջագոյլին աստեղքն, յարս կարգ-
եալ են ըստ ժամանակի և ըստ տեղեացն
15 ասմանի:

Յադագս կարգաց

- Կարգ ըստ երկոց բաժանի, ըստ ասա-
քինութեան, ըստ արինի և ըստ բնա-
կանութեան:
- 20 Զի ըստ ասաքինութեան և ըստ արինի
են հրեշտակք և մարդիկ՝ զուգեալք ի
տնաւրէնութեան իմացս Իսկ ըստ բնա-
կանութեան՝ ամենեքեան, որ յաշխարհիս
բնակարեցան զսլ յաւաքանչիւր բնական
25 ասմանս:
- Արդ՝ որք ըստ ասաքինութեան և ըստ
արինի ոչ վարեալք՝ անկարգութիւնք և
կործանմանք հանգիպին և հետեին նո-
րին կենացն: Եւ որ զբնականն արտաքս
30 ելեալ փոխի՝ իսկապէս քակտումն և եղ-
ծումն լինի բնութեանն:

1—2 C ծնունդք || ծննդականք 3 AB ամենեկուն,
C գոյապոյիչ 4—5 B պատճառ || պանդորոզ 6 A
վեց գ. է. C վեցերորդ, B վեցերորդ են, 7 CD չի
ի 8 C ի ներք 9—10 A ի փորւած 11—12 B հաստադր-
մակայից, D հաստադրմակայից 13 ABD կարգ-
ուած 14 B բարեկանս 15 D բնակութիւն 16 A աս-
տեղացն, C աստեղատանցն 17 D ընդ հաստատմբ
18 ACD աւգոյն, C ընդ երկաքանչիւր 19 D շրջա-
կային 20 BD տեղացն 21 C չի վեցադիւր 22—23 BCD
բնակութեան || բնականութեան 24 C ըստ ասաքինու-
թեան 25 A հրեշտակք, BD հրեշտակ, B չի ի 26 A
իմաց, 27—28 BC բնակութեան 29 AC ամենայն, D
ամենայն որ || ամենեքեան որ 30 C իւր || բնական
31—32 AC ըստ արինին 33 B կործանման քանգի ||
կործանմանք, A չի հանգիպին և, նորին 34 AB
ըստ բնական 35 B փոխի, B քակտում, 36—37 BCD
քակտումն լինի բնութեանն և եղծումն:

Իսկ աստեղատանքն կարգեալ են ի
պարունակս աւգոց և ի շաւղս աւգոյա-
րութեանն, ոչ զմիմեամբք ելանեն, և ոչ
փոխին յիւրաքանչիւրոցն:

5 Յադագս շրջանաց

- Շրջանք բոլորին ըստ երկոց յեղմանց
բարեկանայ, որ է՝ ապաւորութիւն, բա-
ցերեկութիւն, մշտակայութիւն, զի ապա-
ւորեալ աշխարհս յանբաւին և բացե-
10 րեալ ի ձեռն անայնին՝ ի գոյն և ի ձե
և ի տեսակս սեպի, եւ ի նոյն գարձեալ
մշտակային ըստ ապաւորութեան, աւտի
բացերեկեցան անշարժելի բնութեամբ,
քանզի ի նոյն անգրէն զկատարումն
15 ասնու բոլորն համանգամայն զանագա-
նութեամբ:
- Իսկ երկնիցն շրջանս իմանալի է զպա-
րունակս աւգոցն ասել, և ոչ զհաստա-
տութիւն ջրայարկին, որ ընտրողականն
20 է, և ոչ զերբորդ երկինս, ալլ որ ընդ
հաստատմովս են աւգք պարունակեալ,
ըստ եւթն բաժանման ընդ միմեամբք
կարգեալ, բոլորութեամբ շուրջ գոլով
զանդնգովք հարթ ըստ չարեցունց կոչ-
25 մանց աշխարհիս, յորս աստեղատանքն
բաժանեալ և յամենայն վայրս աւգոցն
ցրուեալ տարածմամբ ի յերկուս կիցա-
դունդս անգագար շրջագոյլութեամբ,
զիմաք յարեելից յարեմուտս, որք ընդ
30 նոյն շաւղս փորին:

1 A աստեղատանք, C աստեղանքն 2 D յոյոց
CD շաւղս, C չի ի 3—4 BD ապաւորութեան 5 CD
երանի 6 D իւրաքանչիւրոց 7 AD շրջանացն, C չի
վեցադիւր 8 A Գ. շրջանք, B շրջան, յեղման 9 B
անբաւին, CD չի և [բացերեկեալ] 10 A անայնի
B ի ձե || և ի ձե 11 B ի տեսակս երեի 12 B ըս
ապաւորութեան 13 BCD բացերեկեցան 14 քացերե-
կեցան, D անշարժելի 15 BCD չի ի 16 D բոլորին 17
A երկնից 17—18 C զպարունակ 19—20 D հաստատու-
թիւն 21 D ջրայարկին, BCD գորս ընտրողականն ||
որ ընտրողականն է 22 D զերբորդն, AB երկին
23—24 C ընդ հաստատմովս, B ընդ հաստատմովս
25 B բոլորութիւն 26 CD չի ըստ, C զչարեցունց
27 A յոր, D աստեղքն, B աստեղատանք 28 CD աւ-
գոցն 29 B ցրեալ, AB յերկուս || ի յերկուս 30—31
AD կիսադունդսն 32 A շրջագոյլութեան 33 B յարե-
ւելս և 34 D չի նոյն:

Իսկ մարտակը են եւթն, բաժանեալ ըստ
 եւթն սահմանաւազացն, որք են այսօքին՝
 երեակն, լուսնթաղն, հրաւն, արեգակն,
 լուսարեւն, փայլածուն, լուսինն, քանզի
 5 սոքա ինքնաշարժ գիմաւք յարեմտից
 յարեւելս շրջագային և ըստ իւրաքան-
 չիւր տանցն զժամանակս գոյացուցանեն
 ի շրջանս իւրեանց:

Յաղագս չափուց

10 Չափք աշխարհիս ըստ չորից բաժանի՝
 ըստ տեղոյ և ըստ գունոյ, ըստ ձեւոյ և
 ըստ թուականութեան:

Քանզի տեղին է եռակարար՝ վերին,
 ստորին և միջին. և գանադանի ըստ
 15 կողմանց վերինն և աջն ևս: Իսկ գոյն
 քառակի տաի՝ սպիտակ, կապույտ, սևաւ,
 սաւառ և ի սոցանէ բազկանան երանգք,
 երփունք, փայլմունք, պաղպաղմունք և
 ալլ գանադանեալք ի միում ենթակա-

20 յաւնա: Իսկ ձեւ քառակի տաի՝ եռանկիւնի,
 քառանկիւնի, երկաջն և բոլորակ. և ի
 սոցանէ ըստ ալլ տեսակս գանադանի ձեւ:
 Իսկ թիւ եռակի բաժանի. զի է որ դար
 տաի՝ ըստ հանգիստութեան հասած ի սե-

25 րիցն, և է որ կոճառ՝ ըստ անզուգու-
 թեան անհարթ տեսակացն, և զարձեալ՝
 որ յանհատիցն բազկանայ, իսկ որ ըստ

այսօքիկ ոչ են՝ անբաւք և անշափք
 տաին:

Իսկ սահմանք աստեղատանցն ի ձեռն
 ժամանակի մարտակացն չափի, թուով
 5 շրջագայիցն: Քանզի քնարեցան աստե-
 ղատանք ամսոց երկուստասն եռակի՝
 ըստ չորեքունց կողմանց աշխարհիս, ըստ
 նիւթոյ և ըստ յեղման հասարակաց, ըստ
 երկրիս մասանց, և ըստ անդամաց մար-
 10 զոյն, և ըստ ծննդականութեանն, որք
 անտանազրեն՝ Յայ, Յուլ, Եկուարի՝ ըստ
 արեւելից, որ է աւղ և դարնանույին հա-
 սարակածիր. Թեցդեաի, Սախւծ, Կոյս՝
 ըստ հիւսիսոյ, որ է հաւրն և ամառնային
 15 յեղանակ. Կշեռ, Կարիճ, Սկեզնուար՝
 ըստ արեւմտից, որ է հոգ և աշնանային
 հասարակածիր, Այծեղջիւր, Զրհա, Զուկն՝
 ըստ հարաւոյ, որ է Զուր և ձմեռնային
 յեղանակ:

20 Իսկ ըստ երկրի ցաւակից լինին և ըստ
 մասանց մարդոյն՝ Յայն Պարսից, որ է
 գլխին. Յուլն Բարեխացոյ, որ է պարս-
 նացն. Եկուարին Քամբաց, որ է աւաքն.
 Թեցդեաինն Հալոյ, որ է լանջքն. Սախւծն
 25 Սախացոյ, որ է կողքն. Կոյսն Ելլագացոյ

¹ C որք: Կոչեն || որ, ոչ են B նորա 4 ան-
 բաւք 5 B սահմանքս տեղացն, C աստեղացն 6 B
 բարտակացն || մարտակացն, A Կ՝ թուով 7 B շրջ-
 ջանիցն 13 և քնարեցան, CD քնարեցան և 6 B Բե-
 անել || երկուստասն 7 C գլխունց 8 ըստ չո-
 րեցունց 9 B ըստ անիւթոյ, C ըստ թուոյ || նիւ-
 թոյ AD հասարակացն 10 B երկիս || երկրիս 10—10
 BCD մարդոյս 10 AB ըստ ծննդականութեանն
 11 B անգրէն աստա ուղղված անտանգրեն, C ան-
 տանազրենն, D անտանազրենն, D Մույն, Եկուարն,
 C երկուար 12 C դարնան 13 B հասարակածիրն, A
 հասարակածք, իսկ Թեցդեաի, BCD Թեցդեաին 14 B
 ըստ հիւսիսոյ, C ըստ հիւսիսոյ, D ամառային 15
 B յեղանակն, BCD Կշեռ, B Կարիճն 16 A հոգմ,
 BCD հոգն, C աշնան 17 A հասարակածք, B հասա-
 րակ, D հասարակած, D Այծեղջիւր, D Զրհա 18 B
 ըստ հարեւոյ, CD որ է հարաւ || ըստ հարաւոյ, C
 չրոյ, D չիւ որ է Զուր 20 A ցաւակիցն լինել B լի-
 նել || լինեն 21 B մարդոյս || մարդոյն, CD չիւ
 և ըստ մասանց մարդոյն, C Պարսիկի, 22 A և գլխին
 || որ է գլխին, CD Բարեխացիք, A և պա[րսնացն]
 || որ է 23 BCD Եկուարն, A և ս[աւր]ն || որ է
 սւարն 24 A Թեցդեաին, CD Հալք || հալոյ, A և
 լ[ա]ն[ջք] || որ է... D լանջք, BD Սախւծ 25 AD
 Սախացիք, B Սաւրոյ, A ալլա [ալլ ձեռքն] || կողքն,
 B որ են, D կողք, A Ելլագացիք:

¹ B մարտակացն, D չիւ են 2 C աւաքս որք, D
 աւաքս որ 3 B լուսնթաղ, հրաւն 3—4 A որք են՝
 հրաւն, արեգակն և ալլին 4 B լուսին 5 A յարեւելոյս
 CD ևս || ըստ 6—7 C իւրաքանչիւր իւր տանց, B
 տանց 8 B չափոյ, C չիւ վերնադիր 11 B ըստ ամե-
 նայն տեղոյ, A չիւ ևս, C և ըստ ձեւոյ, A ձեւ 14
 AB միջին || և միջին 15 D ալլին, A և || իսկ,
 CD գոյնն 16 CD կարմիր || կապույտ, B սեւ, D
 սևաւն 17 BCD գեղին || սաւա B ի սոցանէն B եր-
 կինք || երանգք C երանգն, D երանգ 18 C չիւ
 արագաջմունք D պաղպաղմունք 19 A գանադան-
 եալ 19—20 A ենթակաւաւն, B ենթակաւում 20 A եռա-
 կարար B եռակարար, C քառակարար || քառակի
 AB կանգիւնի 21 AB քառանկիւնի AB չիւ երկայն,
 BCD բոլոր 22 D սոցանէ || ի սոցանէ, BC ալլ ամե-
 նայն տեսակս, CD ըստ տեսակս || ըստ ալլ տեսակս,
 BCD ձեւ 24—25 B հասակիցն եռիցն, C հասած ի սեւից
 D հասանի ի սեւից || հասած ի սեւիցն 25 B կոճ
 ամենայն || կոճառ, 25—26 B անզուգութեան 26 B
 հարթ CD տեսակաց 27 BCD չիւ որ B⁷ սոյն հաւիցն,
 D որպէս անհատիցն:

և Յունաց, որ են ձեռքն. Կշեան Աբա-
րաղայ, որ են կոթունքն. Կարին Բաա-
րաղայ, որ են սրունքն. Աղեղնաւորն
Կրեաղայ, որ են երանքն. Այծեղջիւրն
5 Խաւրայ, որ են բարձքն. Զրնսն Եղիւղ-
աղայ և են ծունկքն. Զուկն Հնդկաց և
Կարմիր ծախն, որ են թաթք ստիցն:
Իսկ ըստ ծննդաբաշխութեան՝ արականք
են վեց՝ Խոյ, Եկաւորի, Ասիւծ, Կշեա,
10 Աղեղնաւոր, Զրնս, իսկ իգականք՝ Յուլ,
Խեղդեաի, Կոյս, Կարին, Այծեղջիւր,
Զուկն:

Յաղագս զարութեանց

Զարութեանց չորք են տեսակք՝ ար-
15 տաքութիւնք, արտահոսութիւնք, ար-
տադատութիւնք, արտաարութիւնք, ուս-
տի ծննդաբաշխականն և բժշկականն
բաղկանայ:

Զի ծննդաբաշխութիւնն բաժանի ի տե-
20 սակս երես՝ ի խոնաւայինս, ի ցամա-
քայինս, ի յերկակենցաղս. ըստ ժամա-
նակի, ըստ նիւթոյ և ըստ կողման ար-
տաքերի:

Իսկ հողոյ ելումն անյեղլի, կամ հասուէն
25 անդակաւարար, կամ սակզմէն արտա-
քոյ, կամ լինելութիւն ըստ նիւթի խառ-
նակցութեանցն անմարմնաբար, ալ ոչ

ըստ ժամանակի և ըստ կողման և ըստ
թանձրութեան նիւթոյ ի համանէ բաղ-
կացումն բնութեան, և ոչ ալ աշխարհ առնի,
ալ որ զանազանի ըստ մարմնոյ կրից
5 կամ խառնից:

Իսկ որ ոչն արտաքերի ըստ մարմնոյ
չարտահոսութեան՝ ոչ ալ աշխարհ գոյացումն
բնութեանն, ալ ալ իմն վերագոյն
տնումն բնութեան և անյեղլի, առանց
10 ծննդեան, յանկրական հրոյ և լուսոյ՝
անմարմին և անմահ կենդանութեամբ,
և կամ թէ համանդամայն ի միջէ նիւ-
թոյ զլինելութիւն տեսալ՝ անթուելի
բաղմութեամբ:

15 Իսկ բժշկականութիւն է ըստ մզան և
ըստ սղղոյ, ըստ արեան և ըստ մաղձոյ,
և յորմէ նեարդք և ջիւք և սակերք և
երակք և միտք և մարթք բաղկանան. զի
բաժանեն յաւգումն և խառնումն
20 յարական և յիգական մասունս:

Իսկ զանազանութիւնք խառնումոյն
յերիս զանազանի. ըստ մարմնոյն՝ վախ
և դողար. և ըստ գունոյն՝ շէկ, թուխ
խաւրեալ, սղընձաւ. և ըստ մաղձոյն՝
25 դուսկ, ձաղկ, զանդուր և նարբ կամ
սառաւր. և ըստ ամօքացն և հոտոյն՝
դառն, քաղցր, թթու և կծու:

Իսկ մաղձն և արիւնն են բարձրութիւն

¹ Ա չիւ և Յունաց, BC և են, A և ձ[ա]խ ձ[եռքն]
|| որ են ձեռքն. ² Ա Կիւլիկեցիք || Աբարաղայ
³ Ա Կշ[ա]րից || որ են կոթունքն, C կոսունքն, A
կարին ⁴ BC և են || որ են, A և ա[ս]նացի | սն-
[դմէն] || և են սրունքն, A Աղեղնաւոր, D չիւ
Աղեղնաւորն. երանքն. ⁵ A Այծեղջիւրն, CD և են
| որ են | A և բ[արձքն] || որ են բարձքն. ⁶ B
Եղիւղաղայ, D Եղիւղաղայ ⁷ A սն [քերես,
սն. ա. սրունքն] || և են ծունկքն, B ծունկն ⁸ BCD
չիւ և Կարմիր ծախն, BCD և են || որ են ⁹ C
չիւ ըստ ¹⁰ A զնգված է՝ են վեց, BCD Եկաւոր, BC
Կշեա, D Կշեան ¹¹ D Յուն ¹² B Խեղ || ինդդեաի,
CD Խեղդեաի, D Կոյսն, Կարին, B Ասիւ, D չիւ
Այծեղջիւր ¹³ B և վառն զարտութեանց, D զարտ-
ութեան, C չիւ վեկնայի ¹⁴ B արտադատութիւն,
C արտադատութիւնք, D արտադատութիւնք ¹⁵ D ար-
տաարութիւնք | AD արտադրութիւնք, B արտա-
րութիւնք, C արտաարութիւնք ¹⁶ B բժշկական ¹⁷ B
ծննդաբաշխութեան ¹⁸ C ի խոնաւին ¹⁹—²¹ ի ցամա-
քային, D և ի ցամաքայինս ²² AB յերկակենցաղս,
D յերկակենցաղս || ի յերկակենցաղս ²³ A չիւ և
²⁴ A հողոյն, D հողոյ ինքումն ²⁵ B լինելութեանց
²⁶—²⁷ C խառնակցութեան, D խառնակցութեանց:

² A նիւթի, B նիւթ, B յոյնմանէ || ի հա-
մանէ ³ B բնութեանն, B առնէ ⁴ A մարմնոյն ⁵ C
կաւ || կամ, A խառնից կամ կրից ⁶ B զարտահո-
սութիւն, CD զարտահոսութեան, CD ոչ է ⁷ D բնու-
թեան, B բնութեան ի վերայ գլ[աւոր]ւ[ոյ] բնունն
(պառվով) A չիւ ալ, B բալ իմն, B չիւ վերագոյն
⁸ A չիւ բնութեան, C բնութեանն ⁹ B ծննդէն
¹⁰ B ի միջոյ ¹¹ C զլինելութիւնն, D լինելութիւն
A անթնդիւթ || անթուելի ¹² B ըստ բաղան
(պառվով) || ըստ մզան ¹³ C ըստ սղղոյ, B ըստ
մաղձի, A չիւ և ¹⁴ B յարեանէն | յորմէ, CD յորմէ
են, D յաղք, BC աղք | նեարդք, ACD սղիւ
¹⁵ B չիւ երակք ¹⁶ B և զի բաժանի, D բաժանին,
յաւումն || յաւգումն, A բաժանի ¹⁷ B յարտա-
կան, BD իգական ¹⁸ A զանազանութիւն, B գա-
նադանութեամբ ¹⁹ A վախ, C սառալ || վախ,
²⁰ A դուսկ, A ըստ || և ըստ, C ըստ դունցն,
BCD կամ թուխ ²¹ B խաւրեալ, D սղընձուր, B ըստ
մաղձոյն ²² C չիւ ձաղկ, D դուսկ, A և կամ նարբ
²³ D չիւ կամ սառաւր—դառն, A սառաւրացն ||
ամօքացն BD, ինդիցն || հոտոյն ²⁴ B դառնու-
րացի կամ կծու, CD կծու. || և կծու ²⁵ A մաղձ,
D չիւ են բարձրութիւն—յիգանակացն:

նիւթիցն և հաստատութիւն յեղմանցն,
 և զանազանին ըստ ժամանակի յեղա-
 նակացն: Եւ ի սոցանէ լինին տաղջու-
 թիւնք և հիւանդութիւնք զժուարինք:
 5 զի ըստ զսցգ և ըստ կշեռ բարեխառնու-
 թեան լինի տաղջութիւն, իսկ ըստ
 տառելութեան՝ պէս պէս հիւանդու-
 թիւնք: Քանզի ի սեռամագձութենէն՝
 լուսնոտք, և ի միատատարենէն՝ ուրկու-
 10 թիւնք, և ի խոտութենէն՝ արզանդի ար-
 եանն՝ տմլութիւնք, և ի ցքոտյ թիկանց՝
 արուին անարութիւնք: Այսք ըստ առա-
 լելութեանցն բաղկանան:

Իսկ վարք կենացն ի բնութենէն վար-
 15 ժելով հարկարար պնդի, տատի նախանձ
 և փառասիրութիւն և ցանկութիւն, զաւ-
 բավիցն լինել, յարմէ պատերազմունք
 մարտիցն բաղկանան. և խորհուրդք
 միշտ ի շնորհս անձին իւրում բնկալ-
 20 եալ ծնանի զիմացաւածս բանի և ներ-
 զարծութեան, զի է, որ ըստ մարմնոյ և
 է, որ ըստ հոգոյ աւղաի:

Իսկ մահ է լուծումն զգայութեանց և
 քակաւմն և արշոււմն նիւթացն, զի է, որ
 25 պատահմամբ՝ ըստ խառնիցն և է, որ
 բնական՝ ըստ կրիցն: Եւ լինի պատա-
 հումն ըստ ժամանակի ի պատերազմի,
 կամ յայլ սրողայթից, կամ յախաից հի-

ւանդութենէ ի մէջս կենացն ծախիլ: Իսկ
 բնականն է ըստ գաւրութեան մինչև ի
 պակասել ջերմութեան ուժոյն, և զիակի
 է ի ծնելութենէն ըստ ժամանակի, ի
 5 շրջագայութենէ մոլորակացն, իսկ ըստ
 գաւրութեան նիւթոյ յեղանակացն ալլ
 է պատճառ զգայական մարմնոյ և աւղն,
 զի ըստ բարեխառնութեանն և յատոյր
 սերմանեաց երկրին, յարմէ շուշափի և
 10 կերակրի՝ տաղջութիւնք և տճմունք
 բաղկանան:

Իսկ սոցին հակառակն պէս պէս պատ-
 և խառն մահուան լինել պատճառ, որ
 ըստ շարժման աւղոյն գառնութեան, ի
 15 ժամանակս եկամտացն, ըստ նիւթոյ
 յեղմանցն և ըստ խառնաւորոյ մարմ-
 նոյն, պատահիլ աղգժամքք ի սիրտն
 բարձուլն կենդանութեան լինել:

Արդ, սրք ըստ ժամանակի և ըստ գաւ-
 20 րութեան ոչ են՝ անեղին են սքանչե-
 րազարծութիւնք և ոչ բնութեան նիւթա-
 կանացն:

Յաղագս ազդեանց

Ազդումն բնութեանց ետակի բաժանի.
 25 զի են, որ սնուցիչք են և են, որ խմտա-
 նացուցիչք և են, որ մակայելիք:

Արդ՝ սնուցչացն երկու են տեսակք՝
 նիւթ և ժամանակ. զի քառակի ըստ

¹ B հաստատութիւն || հաստատութիւն ² C գա-
 նազանի, B չի՛ք ըստ ժամանակի ³ B լինեն, C լինի
⁴ BCD կշեռ ⁵—⁶ B բարեխառնութիւնք լինին
 տաղջութիւնք ⁷ A չի՛ք լինի ⁸ CD պէս պէս լինին
⁹ B ի սեռամագձութենէն, C սե մագձութենէն, D
 սեռամագձութենէն ¹⁰ C լուսնոտք, D լուսնոտք ¹¹—¹²
 B ուրկութիւն, C ուրկութիւն, D աւանդութիւնք
 || ուրկութիւնք ¹³ A ի խոտութենէ, B չի՛ք և ի
 խոտութենէն, BCD արզանդին, B արեան ¹⁴ C
 ամլութիւն, D ամլութիւն, B չի՛ք ի, A ցքոյ ¹⁵ C
 չի՛ք արուին, D անարութիւն ¹⁶—¹⁷ BCD չի՛ք Այսք
 ըստ տառելութեանցն բաղկանան ¹⁸ A վարքն կա-
 նանցն || վարք կենացն, D ի բնակութենէն ¹⁹—²⁰
 ABD պատմելով || վարժելով ²¹ BCD հարկաւո-
 բարար, BC պնտի ²² D փառասիրութիւն, B ցան-
 դութիւն, C ցանկութիւն ²³—²⁴ B գորաւքն, D գո-
 րաւիզն ²⁵ CD մարտից, CD խորհուրդ ²⁶ CD ի
 շնորհ ²⁷—²⁸ BCD վկայեալ || քննալիալ ²⁹ B բա-
 նից ³⁰ C չի՛ք է որ [ըստ հոգոյ], D հոգոյ ³¹ A զգա-
 ւութեանցն ³² B քօղաւմն, B յարշուլմն, A նիւթիցն
 D զի || զի է ³³ C և ըստ խառն, B ըստ խառն-
 ւեցն || ըստ խառնիցն ³⁴ D ի պատերազմին ³⁵ BC
 և կամ, D չի՛ք կամ, D ալլ BC սրողայթից և:

¹ B ի մէջ, BCD կենաց ² D ի սկզբանէ || իսկ
 բնականն է, B՝ բնական | բնականն է, C բնա-
 կան, D մինչև ³ D ջերմութեան ուժոյն ⁴ A ի շրջա-
 գայէ, B ի շրջագայի, D ի շրջագային | ի շրջա-
 գայութենէ, A մոլորացն, B մոլորակաց ⁵—⁶ B չի՛ք
 իսկ—յեղանակացն ⁷ C գորութեանն, D գորութեանց
 A եղանակացն ⁸ AC աւղք, D յոգք ⁹ B զի բարեխառ-
 նութեան, B տոյր, D յատոյր ¹⁰ C սերմանու-
 թեանցն ¹¹ B աւանմն ¹² B բաղկան, D բաղկանայ
¹³ BC սոցա, B հակառակին ¹⁴ B խառնման
 խառն մահուան ¹⁵ D յոգոյն, B գառնութիւն, D
 շարժման յոգոյն, B չի՛ք ի ¹⁶ ABD նիւթի ¹⁷ B յեղ-
 մացն, B ըստ խառնաւորոյ, D խառնաւորոյ ¹⁸—¹⁹
 B մարմնոյ ²⁰ B տաղմբ, ի սիրտն բժու. (պատ-
 վով), A կենդանութեանն, D ի կենդանութեան,
 A լինի ²¹ ABD որ, B ամենայն ժամանակի, A չի՛ք
 ըստ [գաւրութեան] ²² A անեղի, B անեղին
 անեղին են ²³ B ի բնութեան, C բնութեանն ²⁴—²⁵
 BD նիւթականաց ²⁶ C չի՛ք վեկայիւ ²⁷ B որք, C
 սնուցիչք, A և որք | և են որ ²⁸—²⁹ BC խմտանա-
 ցուցիչք են D խմտապայայիւ են ³⁰ B և որ || և
 են որ ³¹ C տեսակ ³² A ժամանակի:

հանդիսաւթեան հանդիսմանցն ստացանել զսերմանս անկոց և բուսոցն զանազանաւթեանց:

Իսկ իմաստասացոյցիչք երկակի բաժանին՝ ըստ տեսանելեաց և ըստ ձայնից: Եւ տեսանելին ետակի բաժանի՝ ի դոյն, ի ձե և ի կերպարան: Իսկ դոյն ըստ չորից բաժանի՝ սեռաւ, սպիտակ, կապոյտ և սուս, իսկ խառնուածք ի սոցանէ 10 բազկանան ի գանազան տեսիլս գունոց: Նույնպէս և ձեքն քառակի գանազանին՝ ըստ կրի բաժանականին, որ է եռանկիւնի և քառանկիւնի, երկայն և բոլորակ: Իսկ ի ձեի կատարեալ է բոլորակն 15 ըստ ձեռն և ըստ շարժման աշխարհիս ի նոյն անդրէն գատնուի:

Իսկ կերպարան է ի դէմս, և դէմք՝ յանհատի, և անհատ՝ ի տեսակի, իսկ տեսակ՝ ի սեռի: Եւ է կերպարան իսկապէս ի վերայ ծննդեանց և երմանց և ստեղծմանց, որ յանհունս տրտաբերեալ գանազանին՝ նմանք և աննմանք, ի ձեռն անդոյց ժամանակի և շարժման: Իսկ պիտակարար, որ ոչ ընդունի գրնա- 25 կանութիւն, որպէս ի վերայ չորեցունցն երկի ախտատուացականից և ստորնոց և վերագառականաց, և ի վերայ գերագունին սահմանի, զի տրտաբերեալ գանազանին ըստ լինելութեան նիւթոյ: Եւ

ի սոցանէ են, որ կամաւ և են, որ տկամայ և, որ ոչ կամաւ և ոչ տկամայ՝ բանազատութիւն, զի ոչ յուժեքէ հարկի: Իսկ ձայն է տարրական, բաժանեալ ի տեսակս չորս՝ անկենդանական, զգայական, բանական և պիտակարար բանական: Զի անկենդանականն, միջնորդաւ ուսուցմանց, նշանակք են մարմնոց և բախման նիւթոց: Իսկ զգայականն՝ նշա- 10 նակք են սա միմեանս սակս ծանաւթութեան տեսական: Եւ բանականին զծածք ձայնից են նշանակք և ձայնք իմացմանց, իսկ իմացուածն իրին և իրն անիրին:

Բայց բազկանայ իմացուածն ի տեսիլս են և ի ձայնէն ի մարդս բնաւորեալ, ըստ շարժարութեան և պոժամայն իմացմանց: Իսկ աստուածայնոցն ոչ աշտք բազկացեալ իսկապէս, այլ երբեմն պի- 20 տակարար ելով:

Իսկ մակացելին է արհեստ և բաժանի ի տեսակս չորս՝ ի գործնական և ի բանական, ի տեսական և չիմացական: Եւ գործնականն՝ ի անաւրինական, ի բա- 25 րոյական և ի քաղաքական: Եւ բանականն՝ յապացուցական, ի տրամաբանական, չիմաստական, ի բաժանական, ի վերլուծական, ի սահմանական:

² D սերմանս, BD անկոցն, C բուսոց և անկոց AD բուսոց ⁴ AD իմաստասացոյցիչք ⁴⁻⁵ BD բաժանի ⁵ C տեսանելեացն, C ձայնիցն ⁷ A և ի ձե, C չիք և, C գոյնն ⁸ B ի սպիտակ, կապոյտ, սեռաւ և գեղին, C սպիտակ, կարմիր, սեռաւ և գեղին, D քաղիտակն, կարմիր սեռաւ, գեղին ⁹ A խառնուածքն, B խառնակութիւնքն ¹⁰ B բաժանի || բազկանան, C գունից || տեսիլս գունոց, B գունոցն ¹¹ CD ձեք || և ձեքն, B ըստ քառակի, D ըստ բառից || քառակի, AB գանազանի ¹² B ըստ կորի, C ըստ կոյի (պատկով, կե՛րպի), D բաժանականի ¹²⁻¹³ ABC եռանգիւնի և քառանգիւնի, D չիք և, C և երկայն, A երկարն ¹³⁻¹⁴ B բոլոր ¹⁴ BCD ձե փի ի ձեի ¹⁵ D շարժման ¹⁷ C ի դէմք, B ի գիմի ¹⁷⁻¹⁸ D դէմ անհատի, B և դէմն հանդիս (պատկով) ¹⁸ AB անհատն, տեսակն ¹⁹ C Եւ || և է ²⁰ B ծննդոց, CD ծնելոց ²¹ AB յանհունս ²¹⁻²² C տարաբերեալ ²² D շարժման, ²⁴ C չի որ ²⁴⁻²⁵ CD գրնակութիւն, B գրնութիւն փի գրնականութիւն ²⁵ BCD չիք ի վերայ, C չորեցունց ²⁶ BCD ախտատուացականի, D ստորնոց || և ստորնոց ²⁷ D վերոյդասականաց, C չիք ի ²⁷⁻²⁸ A գերագունի ²⁸ B չի սահմանի ²⁹ C ըստ նիւթոյ փի ըստ լինելութեան նիւթոյ

¹ C կամաւ են ¹⁻² C տկամայ են ² A և է որ ⁴ BD ձայն որ է, C ձայն է որ է, B տարրական ⁵ A բ. [երկու] || չորս, B անկենդանականն սպայական ⁶ A բնական և պիտակարար բնական ⁸ D ուսուցմանց ⁹ BC բարախման, D եւ բախման, A նիւթից, A զգայական, B սպայական ¹¹ B բանական են || բանականին, C բանականի ¹² B իմացուածն ¹² B իմացւածն ¹⁵⁻¹⁶ C ի տեսիլս ¹⁷ C շարժարութեանն, D առժաման ¹⁸ B կեղևած է աստուածայնոցն ¹⁹ B աշտ ¹⁹⁻²⁰ D պիտակարար ելով ²² C չիք տեսակ ²²⁻²³ CD ի գործնականն, ի բանականն, ի տեսականն և չիմացականն, C ի բանականն || և ի բանական ²³ D ի տեսականն || ի տեսականն, D իմացական ²⁴ A գործնական, BCD անաւրինականն ²⁴⁻²⁵ A բարրական, BD ի բարոյականն, C ի բարուական ²⁵ BC ի քաղաքական, D քաղաքական ²⁶ BCD յապացուցականն ի տրամաբանականն ²⁷ C չիմաստաւորականն || չիմաստականն, BC ի բժշկականն || ի բաժանական, D ի բժշկական, A բաժանական ²⁸ BC ի վերլուծականն, ի սահմանականն, AD վերլուծական սահմանական

Եւ տեսականն, ի ձեռն որոյ խնդրա-
կանն՝* ի գիտաւորականն, յանձնելելի
որոշումն, ի ստորագութիւնս էականն,
յանդէմ կացադրութիւնս, ի պատճառ
մակադրութեան, ընդ որով՝ մասամբ վե-
րարեցութիւն, յեզանակ վարդապետա-
կանին: Իմացականին՝ չարս և բարի, ժա-
մանակ, կատարելութիւն, սկիզբն և կա-
տարած, բնութիւն՝ սահմանական և
10 արարչական, էականութիւն, նիւթ և
շարժումն, սենայն, անբաւ: Զի և սահ-
մանաւ քաժանեալ անանձնանան:

Քանզի սահմանք զորժնականին են՝
կամք, յաւժարութիւն, ընտրողութիւն,
15 բարկութիւն, ցանկութիւն: Եւ՝ բանակա-
նին՝ անուսն և բայ, բան և բացերեական
բան, ստորադրութիւն և բացասութիւն:
Իսկ տեսականին՝ զգայութիւն, երեւ-
կայութիւն, կարծիք, տրամախորհու-
20 թիւն, միտք: Եւ իմացականին՝ որոշ-
մունք մտաց, իմաստք և խորհուրդք,
գիտութիւն և յատաճանտութիւն:

Իսկ կալմունք արհեստից է բնութիւն
անինդրելի, անհատ ի ժողովմանն, որ
25 տալ մարդ, յորս ամենայնքն երեւալք
բաժանին՝ բաղկացելիք և անբաղկացե-
լիք և մակացելիք: Իսկ բաղկացելիքն և

անբաղկացելիքն ընդ միմեամբք՝ դասի
և ստորագասի. երկմանեալքս: Եւ մա-
կացելիքն ի բաղկացելիսն և յանբաղ-
կացելիսն տրամանելիւնիւք բաղկանան.
5 սուտի կատարեալ լինի վեցեակն: Քանզի
են երկու բաղկացելիք ընդ միմեամբք,
և մի տրամանելիւնի: Եւ զարձեալ բա-
ժանի մարդն ըստ բնութեան և ըստ
ախտի, ըստ հասարակ, ըստ յուսոյ և ըստ
10 սիրոյ:

Արդ՝ յագագոս պիտանալոս սեռիցն
այսքան ասացեալ, որ ի վերայ ժամա-
նակի տրտադրեցան՝ զիրք, կորզք,
չրջանք, չափք, զաւրութիւնք, ազդ-
15 մունք: Վասն զսահմանս բնութեանն
ամանակի հաստատունս ունել զշարժմունս
չրջադայ մոլորակացն, որ են գոյացու-
ցիչք ժամանակի:

Իսկ անմուլարքն՝ նշանակք տեղեաց,
20 ընթացից և սրտմանց ժամաց, և ի պա-
տահմունս առ ի շեղ շրջադայիցն ընդ
նմին շաւիղ տալ զազգումն գիտութեան
իմաստասիրին: Այսք են սահմանք բանի
տաճնոյ երբեկին, որ է Աստուծոյ բա-
25 նաւարութիւն, զոր և մասնական զու
ասացին:

II. ՅԱՂԱԳՈՒ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆՆԵ

Իր է՝ անուրինական, բարոյական, քա-
ղաքական:

1 B գասի || գասի. 2 B ստորագասի 2-3 D մա-
կացելիքն || Եւ մակացելիքն 4 D չիմ և յանբաղ-
կացելիսն 5 AD տրամանելիւնի 6 A ըստ հաստա-
D չիմ ըստ յուսոյ 10 A ըստ սիրոյ 11 B ըստ || յա-
գագոս D պիտանալոս սեռից 12 BD կորզ 13 D վասն
զի սահմանո, B վասն սահմանո, BD բնութեան ի
ժամանակի 14 D հաստատ, A ի շարժմունս 15 D
չրջակայի, B մոլորութեանց || մոլորակացն 16 B
նշանակ տեղացն, D տեղեացն 17 A սրտման, B
ժամունց 21 A շրջադայից, D շրջադայից 22 B պա-
ղումն, D զազգումն 24 A տաճնո, B յերբեկին 25
BD զոր իմաստանական || զոր և մասնական 27 A
նագագոս զորժականին, զոր ի վերս կատարելու-
թեան բանի տաղրեցին, B նագագոս զորժականին,
զոր ի վերայ կատարելալ բանի տաղրեցին, D Իսկ
զորժականին, զոր ի վերայ կատարելութեան բանի
տաղրեցին 28 A բարոյական ի քաղաքական, B
քաղաքական ի քաղական:

* C Ձեռագիրն ավարտվում է «խնդրականն» բա-
ռով և հետևյալ հիշատակագրութեամբ՝ «զմակօր
Դրիմեցի, սպասաւոր բաժնի, ազաւեմ յիշել ի Տէր»
1 B և ի տեսականն, 2 B ի գիտաւորական (գիտելով)
3 B ի ստորագութեան էականն 4 B յանդէմակացա-
դրութեան, D բացադրութիւնս || կացադրութիւնս,
A կացադրութեան, B և ի || ի 5-6 B վերարեցու-
թեան 6 D եզանակ 7 B չիմ իմացականին, BD չա-
րս և բարի 8 BD կատարելութեան, 9-10 D կատա-
րածն 11 BD բնութեան 12 B արրչան, D արարչական
|| և արարչական, BD էականութեան, D ի նիւթ
13 B յոյժ թմե || շարժումն, B Զի || Զի և 12 B
բաժանել տանձնականք 13 B Զի || Քանզի, AD
սահման, A զորժականին 14 D ընտրողութիւն, յա-
ժալութիւն, B ընդրողութիւն 15 BD ցանկութիւն,
բարկութիւն 16 BD բայ || և բայ, B բացերեակա-
բան, D բացերեական 17 B ստորագութեան և բա-
ցասութեան 18 B ազայութեան 18-19 A երեւակացու-
թիւն, B երեւակութեան 20-21 B տրամախորհութեան,
AD տրամախոնութիւն 22-23 D սրտմունք մաս-
ցականին սրտմունք մտաց 24 B իմացաւոր ||
իմաստք 25 B յատաճանտութիւն 26 B յանհատ 27 B
յոր, B ամենայնք երեւալ, D ամենեքեան երեւալ
26-27 B չիմ բաղկացելիք-իսկ, B անբաղկացելիք
է || անբաղկացելիք:

[Յաղագս տնաւրինականին]

Արդ, բաժանի տնաւրինականն՝ ի հա-
մեատական, ի պատշաճական, ի անտե-
սական: Զի համեատականն է արգելու-
5 ըստ վեհադաւնին, պատշաճականն է չա-
փաւորելն ըստ հոխութեան, իսկ անտե-
սականն է պաճարելն ըստ յաջողու-
թեան: Եւ տաի տնաւրինականն հոգա-
յողութիւն կազմեանց:

10 Յաղագս բարոյականին

Բարոյականն է շարադրութեամբ օրի-
նակեալ առ ի վաքս առաքինութեան կամ
շարութեան:

Եւ առաջրի սոցնացն ըստ բնութեան,
15 և գազանացն և անտանոցն՝ ըստ սնըն-
դեան, և թռչնոցն և լուգակացն՝ ըստ
սովորութեան:

Եւ տաի բարոյականն խաւօք բարուց
զգայուն կենդանեաց: Իսկ բարաւնա-
20 կանն է, որ ըստ ժամանակի շարադրի,
զի ի բուսաց կամ ի անկոյ առաջրեալ
աւրինակի:

Յաղագս քաղաքականին

Քաղաքականացն նախադրի քերական-
25 նութիւն: Եւ է քերականութեանն երեք
տեսակք՝ հմտութիւն, քերթութիւն, քեր-
թողութիւն: Եւ տաի հմտութիւն մաս-
նական իրաց: Եւ մասունք են վեց՝
վերծանութիւն ներկուս ըստ ստղանու-

² Ե տնօրինական, D ի համեատական ³ D պատ-
շաճական ⁴ BD չիք է ⁵ BD չափաւորել ⁶ A ըստ
հոխութեան, BD չիք ըստ ⁷ A և անտեսականն
|| իսկ անտեսականն ⁸ D չիք է ⁹ B տնօրին ¹⁰
տնօրինականն ¹¹ BD հոգաց (B հոգաց) ուղղու-
թիւն ¹² չիք կազմեանց ¹³ B բարոյականին ¹⁴ A բա-
րոյական, B բարոյականն ¹⁵ B սոցնաց ¹⁶ B գազա-
նաց, անտանոց ¹⁷ AD ըստ սնընդեան ¹⁸ B
թռչնոց, B լուգակացն, D լուգականաց, ¹⁹ A սովո-
րութեանն ²⁰ A բարոյականն, B բարոյականն
²¹ A զգայուն, B սղայուն, A կենդանեացն, B կեն-
դեաց, AB բարոյականն ²² B քաղաքականի, D քա-
ղաքականին ²³ A նախ առաջրի || նախադրի
(Հայկ. քաղգիր՝ նախադրի) ²⁴—²⁵ B քերականուէք
(պատվով) ²⁶ BD քերականութեան ²⁷ BD տեսակ,
B հմտութեան, քերթութեան, քերթողութեան A
քերթութիւն՝ քերթողութիւն ²⁸ B հմտութիւն ²⁹ B
վեց՝ տ. (տաւջին) ³⁰ D ըստ ներկուս, D ստղա-
նութիւն || ստղանութեան

թեան, զբուցաարութիւն ներգոյս ըստ
քերթողական յեղանակս, լեզուաց և
հնադէտ պատմութեանց առձեռն բա-
ցարութիւն, ստուգարանութեան գիւտ,
5 համեմատութեանց տեղեկութիւն, գա-
տուն քերթածացն:

Եւ քերթութիւն տաի տասնաբաժար-
ժութիւն՝ ըստ ընտրութեան տառից, ըստ
վանդից և ըստ փաղառութեանց, ըստ
10 բառից և ըստ շարադրութեանց, ըստ
դարգութեան ստիցն վարման:

Եւ քերթողութիւն է ըստ մասանց բանի:
Եւ են մասունք բանի ութ՝ անուն, բայ,
ընդունելութիւն, յուզ, զերանուն, նա-
15 խաղրութիւն, մակբայ, շաղկապ: Իսկ
անուն և բայ կատարեալք են հոլովմամբ
և շարադրութեամբ և ըստ յառաջագա-
սութեան: Իսկ ալլքն են, որ ընդունե-
լութիւն են, և որ յուզ են ըստ բայի,
20 և են, որ նախդիր են, և որ փոխանակ
են ըստ անուանն, և են, որ մակազգ և
որ կապ են: Եւ նաւաժարի բանն հան-
գերձ իրաւք ի ձեռն ձայնի ի վերայ
աւղայ:

25 Իսկ քաղաքաւարականն շարադրի ըստ
նախերգութեան, ըստ կազմութեան և
ըստ յարգուման:

Եւ բաժանին զլուխք մասանցն ի բազ-

¹ B Բ. (երկրորդ)՝ զբուցաարութեան, BD ըստ
ներգոյս ² B Փ. (երրորդ) լեզուաց ³—⁴ B. բացա-
արութեանց ⁵ B Փ. (չորրորդ) ստուգարանութեան,
D ստուգարանութեանց ⁶ A համեմատութեան B Ե.
(հինգերորդ) համեմատութեանց, D համեմատու-
թեանցն ⁷—⁸ B Զ. (վեցերորդ) գատուն D և
գատուն ⁹ A քերթածացն ¹⁰ B քերթութեան
¹¹—¹² B տասնաբաժարժութեան ¹³ BD չիք ըստ
ընտրութեան ¹⁴ AD շարադրութեան || ըստ
շարադրութեանց ¹⁵ B տառից || տառիցն վարման,
D տառից նման ¹⁶ B քերթողութեան ¹⁷ B չիք և են
մասունք բանի, D չիք ութ, A և բայ ¹⁸ B ընդու-
նելութեան, նախադրութեան ¹⁹ A մակբայ ²⁰—²¹ B
առաջադրութեան ²²—²³ B ներքնդունելութեան ||
որ ընդունելութիւն են, D ընդունելութեան է ²⁴
BD են որ յուզ են, B ըստ աննայն բառի ²⁵ A նա-
խադրեն, BD նախդրեն, ուղղում ենք՝ նախդիր են,
BD և են որ փոխանակ են, B փոխակ ²⁶ B աննայն
անուն, D անուն, A մակազգ են, B մակազգ են,
D մակազգ են ²⁷ B և են որ, A բան ²⁸ B իւրովքն,
D իւրով ²⁹ A ուղայ, D օղայն ³⁰ A քաղաքաւարա-
կան ³¹ A բաժանեն, B բաժանի զլուխն, A բախ-
նական, B ի բան || ի քաղաքականն

խոհականն, ի յատենականն, ի կայքրդա-
կանն: Զի բաղխոհականն պատմութիւն
է ըստ ժամանակի և տեսնականն է տե-
ղի ըստ տեսարանի, իսկ կայքրդականն
5 է գովել կամ պարտափել: *

¹ Ա յատենական, D յաղենական, A ի կա-
ցրդական, B ի կայքրդական: ² A բախոհան, B
բաղհական, B պատմութեան: ³ D տեսնական: ⁴
B տեղի ըստ տեսնայն տեսականի, D տեղի ըստ
տեսարանի: ⁵ A կայքրդական, D կայքրդական, B
կայքրդ: || կայքրդական: ⁶ B գովեալ և պատմեալ.

* A ձեռագրում այս գլխին եղանակով է հաշու-
սանակամ մի հասկում «Յաղագս միմասութեան» վեր-
նագրով. «Միմասութիւն է կերպարանումն պիտակա-
րար առ ի խորէութիւն, և լինի ըստ աշտոյի՝ ի
խաժութենէ և ի տկարութենէ միտք և գիտութիւնք
այլոցն բնեւոր չափին, և ի խաժութենէ և ի գաւար-
թութենէ՝ կարծիք այլոցն երկրապետ լինին: Եւ
ըստ գովին և ըստ գիւրացուցանելոյն խախտումն և
չբջումն իմաստիցն լինի, և է ըստ բաղարական մա-
րուց» (A, էջ 241 ա):

BD ձեռագրերում «Յաղագս միմասութեան» գլխի
փոխարեն բերված է մոզանդակութեան ահեստի, յայլ
դոց: (B) կամ «Յաղագս բաղանդակութեան» (D) վեր-
նագրով հետևյալ գլուխը՝ «Զբովանդակութիւն՝ յոր-
ժամ լսեցեա զհամար առջիւր տեա զխորդ խառնեալ
են՝ երկինքն՝ և երկիր. զպոկեցութեամբ յերկնից
տեսել՝ հրաման զօդս քնդ հող խառնեալ: Արդ՝ հրա-
տապիւն՝ զօրութեամբ, որ է ի մէջ՝ երկնի և երկրի
զօրութիւն՝ ջրայ և յայտնութիւն՝ Հոգւոյ է, տեա
գիտրդ ժողովեաց ժամոց զխորովին և արգել իւր
կանգնեաց՝ Արդ՝ երեք ինչս պարտ է տեսլ ջուր: Եւ
որ ինչ են՝ տառայութիւն՝ շտեմարան, զօրութիւն,
բաւրումն: Արդ՝ յայտնեալս տառայութիւն շտեմարան է
ի ջուրս՝ յորմէ օդը՝ երանեն ի դուրս՝ Հատարին
և բարափն, սարափն և նապտան: Եւ ելք՝ սոցա
ի ծովէ են, և գնացք քնդ երկինս՝ պշտեմարանս
նոցա և գնացա նոցա անցեալ՝ յայտ արարից: Զուր
է՝ լսինախա շտեմարանափակ օդը անհանգիստք
ելք նոցա արատրին ծովէ է և գնացք՝ նոցա յար-
տաքին ջուրս: Բանդի ծով, որ ծածուկ ոչ ունի՝
արատրին է, իսկ յորայ մերայ երկինք է՝ ներքին
է՝ և քնդ մէջ ջրայ՝ և երկրի օդը են և բազում
անգամ մեաւք՝ և շարժմանք՝ առնեն և բազում
օգուտ՝ յաղերս և յերակա ջրայ: Եւ երկինք
հաստեալ են՝ ի մերայ երկրի: Այսոքիկ բովան-
դակութիւն, զոր տեսմ քեզ բովանդակութիւնք
առնենցուն, և տէր բանն տառածոյ է: »

¹ D բովանդակութիւն, ² B յիմ են, ³ B երկինք, ⁴ B
տեսեալ || տեսալ, ⁵ B հմա. գիւս || հմապոյիս, ⁶ D
որ ի մէջ, ⁷ B զօրութեամբ, ⁸ B յայտնութեան,
⁹ D կայքրդայ || կանգնեաց, ¹⁰ B իցեն || ինչ
են, ¹¹ D ի ջուրս, ¹² D օդ, ¹³ B ելք || եւ ելք,
¹⁴ D գնացք սոցա յերկինս, ¹⁵ B անցել, ¹⁶ B
ջրային ուղղված է ջուր է, ¹⁷ D անհանգիստ, ¹⁸ D
գնաց, ¹⁹ B արատրին է || ներքին է, ²⁰ B ջուրայ,
²¹ B մեալ, ²² B շարժմանս, ²³ B անգամ ||
օգուտ, ²⁴ D երակա ջուրայ, ²⁵ B երկինք || և եր-
կինք, ²⁶ B հատ (պատմով) || հատեալ, ²⁷ B
երկր, ²⁸ D բովանդակութիւն նոցա || բովանդա-
կութիւնք:

Այս երկու գլուխներն էլ հետամուտ են և, անհուտ,
կապ չունեն ձեռնի աշխատարան հետ:

[ՅԱԼԱԳՍ ԲԱՆԱԿԱՆԻՆ]

Յաղագս սահմանաց և բաժանմանց

Արդ, քանզի պարտ է նախ բաժանման
զու ապա սահմանին: Զի է բաժանումն
5 ևսակի՝ սարական և վերական: Եւ ի
տեսակա չորս բաժանի՝ տեսական և մա-
նական, ի նման և յանձման և դիմա-
գրական... Կրկին միաւորութիւն, որ է
առանձնական: Իսկ սահմանական բա-
10 ժանի ի տեսակա չորս արամարանու-
թեամբ, աշտէս, թէ՛ գիշչ է, և սւտաթ
է, և սրպիսի՝ են, և վառն է՝ ք է:

Իսկ հառաժք տարինակի զանազանու-
թեամբ մասանցն, ըստ սոցա բա(ժանի)
15 աշտէս: Առաջին, գիշչ է սահման բա-
ժանեալ յանկին ի սեռէ և ի բաղկացու-
ցիչ զանազանութեանց, իւր զանազանի
սարադրականն, որ ի պատանիցն պա-
րադար. երկրորդ, սւտաթ յայտ է սահ-
20 ման՝ յաղարականացն ցուցմանէ, յորմէ՝
տանու՝ յենթակաէ և կատարմանէ, որ
է կատարեալ սահման և որ անկատար,
կատարեալ է, որ գրեականն ընդունի, ըստ
հաղմանցն անուանցն և բախց, նաւա-
25 վարիլ առ ի յաւթիւն ինչ իրաց գուր
Եւ անկատարն է, որ ի պարագաիցն
պարագաի, որ նշանակ է անուան կամ
բախ:

Քանզի են սահմանք իմաստասիրու-
30 թեան՝ գիտութիւն էակացս, գիտութիւն
տառաւածայնաց և մարդկայնաց, խախումն
մասնս, նմանութիւն Աստուծոյ, ար-
հ(եալ) արհեստից և մակացութիւն մա-
կացութեանց, իմաստասիրութիւն՝ սի-
35 բերութիւն իմաստութեան, արք են վեց:
Եւ զարձեալ, ըստ քառակին բաժանի՝
հուլ ենթակա՝ անուանդ և հուլ կատա-
րումն՝ ըստութիւն, հետի ենթակա՝ միտք
և հետի կատարումն՝ ճշմարտութիւն: Եւ
40 ըստ տառելութեան՝ բան և կեանք, և
ըստ ստուգարանութեանն՝ մարդ և ժո-

¹ Այս գլուխն իւր երեք գլուխներով պահպանվել է
միայն ընդհանուր խմբագրության (A ձեռագիր) մէջ:

² Երեք գլուխ ամբողջական վերնագրերն է «Յաղագս
սահմանաց և բաժանմանց, զոր ի վերս բնութեան
տաղերիցն»: ³ Երեք տառի չափ տեղ եղծված է:
15 բնագրում՝ Ա. || տառչին, ¹⁰ բնագրում՝ Բ. ||
երկրորդ, ²⁰ Զ. || վեց:

զազումն, զոր պիթաղարեանքն պատուեն.
քանզի էակն ի չորից բաղկանա, չորս
շարժմամբ:

Վասն է՞ր սահմանք իմաստասիրու-
5 թեան վեց: Առաջին՝ է վասն էակացն,
քանզի է, որ տաի և ոչ է, և է, որ ոչ տաի
և է. և երկրորդ՝ վասն թ[ո]ւականու-
թեանն, քանզի վեց կատարեալ է երկ-
մաս[ամ]բ և երրեկով և կիսով երկոստ-
10 սանկերն: Եւ քառակն է զոր, յորմէ
զլուխք կոճառադարուցն բաղկանան,
ըստ արհեստի:

Եւ են տասնեակք՝ Գ. Ժ. Ծ. Թ. Ա. Դ.
Գ. Բ. Ա.: Եւ տաի մասնական ի տեսակս
15 իմացականին: Իսկ ետակն է կոճառ և
նշանակ զարկածատացն զոլ, և ըստ ար-
հեստիս կատարեալ է ի տեսակացն և ի
ձառեղցն:

Եւ զարձեալ սահմանի թիւ ետակի՝ ըստ
20 արհեստիս, զոր է լսելն զԱստուծոյ և
կոճառ է իտաւելն ընդ Աստուծոյ, իսկ
յերկուցունց է քննելն զԱստուծոյ: Ո՞ր է
առաջին և որ վերջին: Առաջին է զի-
սութիւն էակաց, որք շուրջ են զգաու-
25 թեամբք, և զիսութիւն աստուծայնոց
և մարդկայնոցն զբութեանց, քանզի ոչ
ամենայն Աստուած պաշտուէն և ամե-
նայն մարդ պաշտուէնա:

Երկրորդ է խզումն մարդկան ախտի
30 կենաց և բմբոնիլ ի պարզն և յանախ-
տականն, և նմանութիւն Աստուծոյ կա-
րիւն և զիտնականաւն և բարեաւն.
գնման ըստ մարդկայն բնութեանս է,
և ոչ ճշմարիտ Աստուած զոլ, քանզի
35 Աստուծոյ կարելն և զիտելն և բարեբա-
րելն յանբաւս է, իսկ մարդկայնա՝ ընդ
բաւականաւ, զի միայն կամելն և յաւ-
ժարելն և ընտրելն առ ի նմանութիւն
Աստուծոյ բաղկանալ է:

Երրորդ է արհեստ արհեստից և մակա-
ցութիւն մակացութեանց: Արդ, արհես-
տիցն է զործ[ն]ականն, իսկ արհեստ՝

բանականն, և մակացութեանցն է տե-
սականն, իսկ մակացութիւն՝ իմացա-
կանն, և աշտպէս՝ իրրու թագաւոր թա-
գաւորաց և Աստուած աստուծոց: Եւ

5 իմաստ[ասիր]ութիւն՝ սիրել զիմաստու-
թիւն, ստուգարանութեամբ: Քանզի ամե-
նայն իմաստասիրութիւն ետակի բաժա-
նի՝ ի լսել իրրե զԱստուծոյ, և իտաւել
իրր ընդ Աստուծոյ, և քննել իրրե
10 զԱստուծոյ:

Իսկ զիւստ սահմանացն է ըստ բանու-
կան արհեստիցն և պատճառ է նորա-
կան միաք աշխարհիս, որ է Աստուած:

Յաղագս ապացուցի և արամարա-
15 նութեան

Ապացուցականն ի շարաբանութենէ
բաղկանա, իսկ շարաբանութիւն ի նա-
խադասութենէ և ի ստորադասութենէ,
իսկ նախադասութիւն և ստորադասու-
20 թիւն՝ յենթակաէ և ի ստորակեցելոյ,
և ենթակայն՝ ի ներքեկացեաց զիմաց,
իսկ ստորակալս է զաշխարհն, որ ի վի-
րոյն անցեալ լինի շարասութիւն:

Իսկ արամարանականն տարրերի հար-
25 ցմամբ և պատասխանեալ՝ հակադար-
ձարար: Եւ զանազանի հարցականն
ձայնիւ և կարճարտութեամբ, և տաի
քննական, տեղական, ուսումնական: Իսկ
պատասխանականն զանազանի ներա-
30 ծութեամբ և շարաբանութեամբ, և տաի՝
ցուցական և հատուցական և հաւանա-
կան, և զարձեալ՝ [ըստ] ստորադասութեան
և ըստ բացասութեան, և տաի հասարա-
նական՝ հակադրութեամբ ձառեղեղովք:

35 Յաղագս իմաստակութեան և
վերլուծութեան

Իմաստակութիւն է ըստ հոմանուն և
ըստ փաղանուն, ըստ ալլ և ըստ ալլ
թ[ո]ւոյ, ըստ ալլում և ըստ ալլում ժա-
40 մանակի և զարութեան, ըստ ալլապէս
և ըստ ալլապէս շարժման և տեղոյ:

Իսկ վերլուծական է քաղաւմն և սրո-
շումն հիւթից և մասանց և ձայնից:

Այսք են բանական արհեստին տեսակք,
45 որք ի բնութեան կարգեցան:

2 քնագրում՝ Գ. || չորս 2. || վեց 2. || վեց
2—10 Բ.Ժ. անկերն || երկուստանկերն 13 Այս
թվաշարքը թվում է աղավաղված, թերեւս եղած լինի
Ա. Ժ. Ծ. Թ. Գ. Գ. Բ. Ա. և կամ Ա. Բ. Գ. Գ. Ե.
2. Ե. Բ. Թ. 22 յերկուցունց 20—31 յանախտական:

21 քնագրում՝ և ի ներքեկացեաց 45 քնագրում՝
կարգեցան:

[ՅԱԼԱԿՍ ՏԵՍԱԿԱՆԻՆ]

Յաղագս խնդրականի և դիտաւորականի

Խնդրականին չորք ևն տեսակք։ Զի է
 որ ձայն մի և իրն գանազանեալ, և է որ
 5 իրն մի և ձայնն, և է, դարձեալ, որ հա-
 տարակ՝ ի ձայնն և իրն, և է որ յարա-
 կցեալ վանդիւ մի մի կամ փաղաւա-
 թեամբ։ Եւ տաի սեռ և տեսակ, զի սեռ
 է ըստ ենթիւ գանազանութեան իրին և
 10 ձայնին, և տեսակ է ըստ հատարակ ձայ-
 նին և իրին. իսկ թիւ՝ ըստ յարակցու-
 թեան վանդին կամ փաղաւաթեան։

Իսկ դիտաւորականն բազկանա յիրէ և
 յիմացումէ և ի ձայնէ և ի գրեցելոյ։
 15 Քանզի իրն է անիրին նշանակ, և իմա-
 ցումն իրին, իսկ ձայնն իմացումին,
 և գրեցեալքն ձայնից են նշանակք։ Եւ
 տաի պարզ և շարադրեալ, զի է, որ իմա-
 ցումն և ձայնն, և է, որ ձայնն շա-
 20 րադրեալ և իմացումն։

Յաղագս անմեկնելի սրոշման [և]

ստորոգութեան կախաց

Անմեկնելի սրոշման երկու են տեսակք՝
 գոյացութիւն և պատահումն։ Քանզի որ
 25 գոյացութիւն՝ և պատահումն, և որ
 պատահումն՝ և գոյացութիւն։

Այլ ըստ նախկնի և ըստ բարձման
 սրոշի գոյացութիւն ի պատահմանէ, և
 դարձեալ, է որ ըստ քառակին գանա-
 30 ղանի, զի է, որ զենթակայէ տաի և է, որ
 յենթակայում է, և է, որ ոչ յենթակա-

յում է և ոչ զենթակայէ տաի, ըստ ստա-
 ջին գոյացութեանն։

Իսկ ստորագութիւն էակացս առաջինն
 ի չորս բաժանի՝ ի սեռ և ի տեսակ, ի
 5 տարբերութիւն և ի յատակ։

Եւ սեռ եռակի տաի՝ ըստ սերման գո-
 յացութեան և ըստ յարմման ազգի,
 յարմէ ցուցանի աճումն, և ըստ ինքեան
 բաժանի ի տեսակս հինգ՝ եռակարար,
 10 որք տաին տեսակազոյնք և տեսականա-
 զոյնք, որք է գոյացութիւն, մարմին և
 անմարմին, կենդանի և անկենդանի,
 զգայուն և անզգայուն, բանական և
 անբան, տեսակ և աննաւ։

15 Եւ տեսակն բաժանի քառակարար, զի
 է, որ ի ներքոյ սեռի գաւի, և է, որ
 սահմանաւ ունի գոհոն և սեռն զնմանէ
 իրքե զենթակայէ տաի։ Եւ դարձեալ, սահ-
 մանի տեսակն և սեռն ի զինչէումն և
 20 ըստ զոյգ յարմմանն, և է, որ ի վերնա-
 զոյնն տեսականայ և ի ներքինն սե-
 րանայ։

Իսկ տարբերութիւն եռակի բաժանի՝ ի
 գոյացութիւն և ի պատահումն, անջա-
 25 տական և անանջատական. է, որ անեզ-
 ժանելի և է, որ զժուրաշարժելի. և հա-
 տարակարար տաին վասն ընդդիմակացն։

Իսկ յատուկն քառակարար տաի, զի է

1 Քլաւիս սմբոզոսթամբ պաւագանգիլ է վիայն
 բնդարձակ խմբադրության մեջ։ Ե և Ը ձեւապետեմ
 ունեն վիայն երկրորդ եմբաղդութիւն՝ «Յաղագս անմեկ-
 նելի սրոշման և ստորոգութեան կախաց» 2 բնա-
 գրում եմբաղդի վերնագիւմ է՝ «Յաղագս ի ձեռն
 խնդրականի, զոր ի տեսականէն ստաղծեցինք», 4 Գ.
 և չորք 21 Ը անմեկնելի է 22 Ե չիք ստորագութեան
 էակացս, Ը ի ստորագութիւնն և ստորագութեան
 էակացս 23 Ը անմեկնելի 24 Ա սառ և ամեկուեմ գո-
 ւացութիւն, Ե պատահմանք 25 Ե գոյացութիւն է, և
 որ պատահումն է 26—27 Ը և որ պատահումն է և
 գոյութիւն և քանզի—գոյացութիւն 27 Ե ըստ նախ
 տեսակն է և ըստ նախկնի, Ե ըստ բաժանմանն,
 Ը ըստ բաժանմանն և ըստ բարձմանն 28 Ե որոշ է
 29 Ը չիք որ, Ը ըստ բանակին և ըստ քառակնի
 30 Ը Ը ասէ 31—32 Ե չիք և է որ յենթակայում է։

1—2 Ը սրոգ յենթակայում է և ոչ զենթակայէ
 տաի և որ յենթակայում տաի, Ե ենթակայում, Ե
 տաի, Ը յատաջին գոյացութեան 3 Ե ստաջին 4 22.
 Գ. և չորս, Ը ի [չորս] և ի 5 Ե ըստ ամեկնայն
 սերման 6—7 Ա գոյութեանն և գոյացութեան
 7 Ը ըստ սրոգման 8 Ա որ ի միայ, Ը որ միայ
 և յարմէ, Ա ըստ ինքեանց 10 Ը որ և որք, Ա
 տեսազոյնք և տեսակազոյնք 11—12 Ա եռակա-
 րար, Ը չիք և տեսականազոյն 13 Ե գո-
 յացութիւնք 14 Ը անկենդան 15 Ա անզգայուն, Ե
 սգայուն և անզգայուն 16 Ա աննաւ, Ե է աննաւ
 և աննաւ 17 ԱՅ ներքոյ և ներքոյ, Ե գաւէ
 17 Ա սահմանիւնի, Ե սահման անսահմանի և սահմա-
 նաւ ունի, Ը ի սահմանաւ, Ե գոհոն և սեռն,
 18—19 Ա սահմանէ 19 Ը սեռ 20—21 Ե ի վերնագոյ-
 նումն, Ը ի վերնագոյն և ի վերնագոյնն 22 Ե
 տարբերութեան 23 Ա գոյութիւն և գոյացութիւն,
 Ը ի և ի 24—25 Ը անջատականն, ԱԸ անանջա-
 տականն 25—26 Ե անեզժանելի է 26—27 Ը հատարա-
 կարարին և հատարակարար տաին 27 Ե զիմակացն
 և ընդդիմակացն։

որ միայնում, և է որ ամենին և դարձեալ, է որ միայնում և ամենին, և է որ հակադարձին, ըստ կատարելութեան յատկի:

5 Իսկ երկրորդ ստորագութեանցն ի տառն բաժանի՝ ի սեռս, որ է գոյացութիւն, որակ, քանակ, առինչ, ուր, երբ, կալ, ունել, աւնել, կրել:

Եւ են մասնականք, որ ըստ շարաժա-
10 նութեան կատարին, զի լինի ստորա-
սութիւն կամ բացասութիւն և արդար
կամ սառ, և ասին հասարակարար և
յատկապէս:

Արդ, երրորդն՝ խակազոյն և տիրազոյն,
15 նախկին և կատարեալ ըստ ամենայնի,
իսկ աչլքն ամենայն պատահք ասին: Եւ
բաժանի յերկուս՝ առաջինն է տնտա և
տառջին թուեալ, և երկրորդն չորս է՝
տեսակն և սեռն, ըստ գոյք յաւգութեան:

20 և յատուկ է ըստ միայնումն: Եւ քանա-
կին է, որ տարբոջ է, և է, որ չարունակ,
և այնք: որ զիր ունին. և տարբոջ է
քան և թիւ. չարունակ է զիծ, մակերե-
ութիւն, մակարդակ, տեղի, իսկ ժամա-
25 նակ՝ քան և թիւ յաւէս գաս ինչ ունել,
և յատուկ է ըստ ամենայնին:

Եւ տարնչին չորք են տեսակք՝ տնտ-

կութիւն, զգայութիւն, մակացութիւն,
զբութիւն:

Իսկ նիստ և ընդկողմանումն և ընդ-
կայութիւն՝ յարանանարար ի գրոցն
5 ասին և ի յատկէ ըստ հակադարձին:

Եւ սրակն քառակի տսի՝ ըստ տնակու-
թեան և ըստ տրամադրութեան, ըստ
զարբութեան և ըստ ախտի, ըստ գոտ-
նութեան և ըստ քաղցրութեան, ըստ
10 ձեռչ և ըստ կերպի: Եւ յատուկ է ըստ
միայնումն և ըստ ամենայնին:

Իսկ ուրն և երբն՝ ըստ քանակին
ասին, իսկ կալն և ունելն՝ ըստ ասին-
չունակին, և տնելն և կրելն՝ ըստ սրա-
15 կին:

Յաղագս ընդդիմակայիցն

Ընդդիմակայքն քառակարար տսին Զի
է որ առինչունակապէս, և է որ ներհա-
կարար, և է որ ունակաւրէն և պակա-
20 սարար, և է որ ստորասութեամբ և բա-
ցասութեամբ. և մին առանց նախկինի
ընդդէմ միմեանց: Իսկ պատճառ մակա-
դրութեան նախերկութեամբ գտսի: Զի
է ըստ ժամանակի, որ հնազոյն և վա-
25 դագոյն տսի քան զնորն, և միաք նախ-
կին քան զիմացմունս, և տեսութիւնք
քան զտեսութեամբ, և տաղք քան զփաղա-
սութիւնս, և մին քան զերկուսն, և ասի
առանց հակադրութեան: Իսկ մասնական
30 վերաբերութիւն՝ առանց հակադրութեան
և առանց հորովման ժամանակի, աչլ
ըստ միւսմ մասին ժամանակի լինելու-
թիւնքն վերաբերին, ըստ հորովման տն-
ւան տեսակի ածանցիցն, ըստ յեղանակ
40 վարդապետութեան:

Ըստ շարժման բաժանի ի տեսակս վեց,

¹ A զգտութիւն, B մակացութեան ² B զբութեան

³ BD ընդկողմանումն ⁴ BD յարանան և բարի ||
յարանանարար, AD ի գրոցն || ի գրոցն ⁵⁻⁷ B չի
ըստ հակադարձին — տնակութեան և ⁷ B ըստ
տրամասութեան || տրամադրութեան ⁸ B ըստ գո-
րութեան ըստ գորութեան ⁹ A ձեռ, D կրպի ¹⁰ A
միայնումն || ըստ միայնումն, B ըստ միայնում,
D ըստ միայնում ¹¹⁻¹² B ըստ ամենայնում, D ըստ
ամենայնում || ըստ ամենայնին ¹² B երբն ||
և երբն ¹²⁻¹³ D ըստ քանակի ¹³ A ունել ¹⁴ B
առինչունակին ասին ¹⁵ քնադում Յաղագս զանագա-
նութեան Ընդդիմակայիցն ²⁰ բե-
րաբերութիւն || վերաբերութիւն:

¹ BD ամենայնի || ամենին ²⁻² B չի և դար-
ձեալ — ամենին ² D ամենայնին || ամենին ⁴ BD
յատկին ⁵ B իսկ է ⁶ B սեռ, D ի սեռ || ի սեռս,
A գոացութիւն, B գոյութիւն ⁸ B ուն || ունել ¹²
D բացութիւն || բացասութիւն ¹¹⁻¹² B արդ
պատկանաւոր || արդար կամ սառ և ¹⁴ BD Գ.
[երեք] են || երրորդն, D տիրազոյն ¹⁶ A ամէն
|| ամենայն, B պատանձունք ¹⁸ B անաջինն ||
առաջինն, քերես ուղղելի՝ անաճ իմն, B թւել, ¹⁸⁻¹⁹
A երկրորդ Գ. է տեսակ, B երկրորդ, չորրորդ է
տեսակ, D երկրորդն է տեսակն ¹⁹ AB յաւգութեանն
²⁰⁻²¹ AB քառակին, D քառակի || քանակին
(պղծում ենք ըստ Արիստոտելի «ստորագրեանց»
նայեւն բնագրի) ²² D տարոջ է ²³ BD շարունակ է ||
շարունակ, B այն, D զիծն ²³⁻²⁴ BD մակերկայ
|| մակերկութիւն ²⁴ B և մակարդակ, «եղի» բա-
նից ենք ԶԶ ունեն՝ «և ժամանակ և է որ զիծն» (B
զիծ) ունին, զիծ, մակարդակ, տեղի (A տեղ), մա-
կերկութիւն, նախորդ աղերի ազգագրգամ կրկ-
նութիւնն է ²⁵ AD թիւն ²⁶ D ամենայնի ²⁷ A
առաջինն, B ասին, D յառաջին ուղղում ենք՝ առն-
չին, B չորք D Գ. [չորք] || չորք են, B տեսակ
ունակութեան:

որ է՝ լինելութիւն, ապականութիւն, աճելութիւն, նուազութիւն, աշխարհութիւն, ըստ տեղս փոփոխութիւնս եւ տաբաշխութիւնս փոփոխութիւնս եւ ըստ մասնական փոփոխութիւնս: Արդ, են զանազանիչք սոքա առաջին եւ երկրորդ ստորագութեանցն՝ սեռի եւ տեսիլի, տարբերութեան եւ յատկի, գոյացութեան եւ քանակի, առինչունակի 10 եւ սրակութեան:

ՅԱԼԱԴՍ ԻՄԱՅԱԿԱՆԻՆ

[Յաղագս չարի եւ բարւոյ]

... եւ զարձեալ զանազանի նախդասութեամբ ըստ սկզբանն բարին եւ ըստ 15 կատարածին չարն: Իսկ որ ընդ մէջ ի բողկանաց [°] ըստ չորս իմն տեսուած տարբերի՝ ըստ ներածութեանց եւ ըստ ձայնից եւ ըստ ներգործութեանց, որ տաբաշխութիւնս արդարութիւնս:

20 Զարբոյրդ, վասն զի է, որ բնութեամբ է բարի եւ չար եւ է, որ պիտակարարս Բնութեամբ է, որ գրեականութիւնն անեղծանելի եւ զփութարարութիւնս, զի թէ եւ զփոփոխութիւնս տանու, անգրէն ի նոյն՝ ի 25 բնական ստեմանն հաստատի: Իսկ պիտակարար է, որ ոչ բողկանաւ բնականութիւն ստեմանի, եւ զարձեալ զիւրաշարժ ի պատանձունն ենթակաին:

Արդ՝ բնութեանցաւ բարին բնութեամբ, 30 իսկ չարն տաննց բնութեան եւ ստեմանի: Զի բարին, թէ ի չարն յեղատ, ոչ միայն չար կա[ն], աշ ի նոյն զարձեալ փոփոխի բնութեամբ: Իսկ չարին զփոփոխութիւնս տանու բարի՝ միանգամայն բողկացաւ 35 բնութեամբ:

Հինգերորդ, զի ըստ տեսլիկն բաժանման՝ բարին ի գոացութենէ եւ չարն ի

պատանձանէ ստորագեցաւ: Եւ զարձեալ ի չորս արամատեալ լինի. զի է, որ բարի, եւ է, որ չար, եւ է, որ չար եւ բարի, եւ է, որ ոչ չար եւ ոչ բարի:

5 Արդ, զի են ի սոցանէ, որ կրին ի ներքուստ եւ վարին արատաքուստ: Քանզի բարոյն եւ չարին իմանալի է ի շարժմանէ եւ ի նիւթս տանու զբողկացութիւնս:

10 Եւ որոշեալ զանազանի նախկնութեամբ շարժումն ի նիւթոյ, որ բարոյն է գոյացուցիչ, իսկ նիւթ յետս քան զշարժումն՝ չարին է բողկացուցիչ:

Իսկ գոյացութիւնն ըստ չարից իմն է 15 խտանից՝ ի հրամանէ եւ ի վարմանէ եւ ի ստուերէ եւ յերեմանէ: Այսպիսի ստեմանեալ երկակի որոշմամբ. հրաման է պատճառ վարման՝ յորմէ բարի տաբ, իսկ ստուերն պատճառ երեման՝ յորմէ 20 չար տաբ: Եւ զարձեալ հրամանն հատուկ եւ անխառն ի միջի նոցայ եւ յանստեման մեղով, իսկ վարմանն տեղիտնալ ի ստուերէն, եւ երեմանն ի ստուերէն զորոշումն տանու, ի նոյն ստեման 25 էակին զբողկացութիւնն տանու՝ սեռիւք եւ տեսուածք եւ եկիւք եւ ծնընդիւք եւ ձեռքք եւ դունովք:

Արդ, յայտնեցաւ չարն եղծանելի եւ որոշիչ՝ բարոյն, իսկ բարին համայն 30 անապական եւ ընդունակ յեղման չարին:

Յաղագս կատարեալ գիտութեան բանի

Կատարեալ բան է ի մասանց եւ յանհատից եւ ի տեսակաց եւ ի սեռից եւ ի թուոց: Քանզի ի բողկանչիւր ոք սոցա 35 զկատարելութիւն տանուն, իսկ համանգամայն սոքա կատարելագոյն տաին: Իսկ որ ի միմեանց բողկանան, անկատարք զոն եւ ոչ կատարեալ բան:

Աւագին, իսկ ըստ աշխոյն ինգրոց, ի 40 ժամանակի ըստ չրջադասութեան մասանցն՝ Ա. Բ. Գ. Ե. Գ. ԺԲ. ԻԳ. Ե. Է. ԺԱ. ԴԱ. ՅԿԵ. Ծ[Բ]. ԺԲ. Գ. ԺԵ. ԺԹ.

°) «Բողկանայ» բառից ներս ձեռագիրն ունի հետևյալը՝ «Այսք են տեսական արհեստին տեսակք, որ յեղծանութեանն կարգեցաւ: Կատարեցաւ Բ. որդ մասն արհեստիւս, որ առի տատաւածախաւսութիւնս: Կարծում ենք հավելված է բարգմանելի կողմից: 20 Սույն գլխից հետևանք խմբագրության մեջ պահպանվել են միայն վերջին «Յաղագս ունաչի» եւ «Յաղագս անբաւի» էմբաղովիները, զետեղել են ինքներս: 12 վերնագրի փոխարեն ձեռագիրն ունի՝ «աշխարհ» 16 «չորս»-ի փոխարեն քերես պէտք է լինէ «երես» 20 բնագրում՝ Դ, կարգում ենք «Զարբոյրդ»:

°) Բնագրում՝ Ա. 1 տասնչին. 30—40 զի ժամանակի 11 ի ժամանակի 41 Ծ [Բ]-ի միտլատ. բնագրեր հագիվ է հետևյալում:

Ի՛նչ. Ժ.⁶ առնուն զկատարումն իւրաքան-
չիւր սահմանքս: Իսկ համանդամայն
սոքա, ի վերադոյն հաստածն կատարելա-
գոյնք առ[ին և] զանդրէն զաստիճանն
5 տանուն, որ ՇԼԲ. Գ...ակ, որ ի միմեանցն
զոյանան, ըստ հաշիվման բանիցն և ան-
ւան հաաիցն անկատարք ստորագին:

Երկրորդ, զանազանի և ըստ սկզբան և
կատարածի կատարելական բանն: Քան-
10 զի ըստ կատարածին կատարեալք ասին
ամենայն լինելոցքս և եղեալքս: Եւ ոչ
ըստ հաշիվմանցն կատարիլք, այլ յիւ-
րաքանչիւր սահմանս, որ ինչ եղելոցն
էր՝ կատարեցաւ, և որ ինչ լինել հարկի՝
15 զկատարումն առնու: Այլ է ընդ մէջ և
ամանակ ըստ ներկայումն: Արդ, ըստ վե-
րառնութեան երկակի սոքա զկատարե-
լագոյն բաղկացուցանեն բան: Իսկ ըստ
սկզբանն ոչ է կատարեալ, զի որ ներա-
20 ծեն, կամ առնն, կամ ներգործեն ի մէջս
բաղկանաց և կամ ոչ է իսկ մարտու-
ցեալ:

Երրորդ, արդ, ըստ բնութեան սահմա-
նական ի յենթակաէ և ի կատարմանէ,
25 ըստ հուպ և ըստ զանազանութեան քա-
ռակին իւրաքանչիւրովքն կատարեալք
ասին, իսկ ընթանուք հատածքն՝ իննա-
կի սահմանացն զերականաբերով: Եւ
ըստ արարչականին է, որ միայն զաւե-
30 սակն զոչացուցանէ անկատար զսլով և
ոչ կատարեալ բան: Քանզի ըստ էակին
է ի նախագ[առ]աւ[թիւն]սն յէականացն

* Այս աղանաղած թվաշարքի բնականութիւնը իմա-
տարագրի է: Այստեղ նշված են տոմարական աշխ-
տի միավորներ: Այսպէս, առաջին թվաշարքները
(որ համարներն պետք է սրբազորվեն՝ Ա. Բ. Գ. [Դ]
Ե. Զ. [Է] ձեռք) շարաթիւս օրերն են, ԺԲ.—օրվա
սմառերը, ԻԲ. օրվա ժամերը, Ե.—«նոսր» (տես՝
Ան. Շիրակացի, Տիեզերագ. և տաւար, էջ 70), Է.—
շարաթիւս օրերի քանակը կամ «նօթներեակը», ԺԱ.—
արեգակնային և լուսնային տարիների տարբերու-
թիւնն օրերով, ԵԿԵ.—տարվա օրերի քանակը,
ԾԲ.—տարվա շարաթիւսների քանակը, ԺԲ.—ամիսների
քանակը, Գ. (զուցէ՝ Դ.)—կառնակները, ԺԵ.—քն-
դիքախոնք, ԺԹ.—իննետասներեակը, ԻԷ.—քառն-
ութեակը:

1 Առնուն || առնուն 4 «առ[ին և]» ջնջված է
5 «Գ. ... ակ» ջնջված է, 8 Բ. || երկրորդ, 11 ա ||
ամենայն 20 Գ. || երրորդ 31 Գ. քն.դի (երրորդ
քանդի) || Քանզի:

բաժանումն ի ստորագութիւն, իսկ յիւ-
րաքանչիւրն կատարեալ և յամենայնէն
կատարեալագոյնն:

Զորբորդ, իսկ՝ ըստ բաժանման սյա-
5 տահմանցն վասն սուսյի պատահին և
յենթակաումն զսլ, անկատար ելով և ոչ
կատարեալ:

Հինգերորդ, իսկ ըստ վեճագոյն և ըստ
ներարհնաաիս է քառակն, յորմէ ամե-
10 նայնքն զբաղկացութիւն առեալ սահ-
մանեցան. յիւրաքանչիւրն սոքա կա-
տարեալք ասին: Իսկ ըստ անբաւին ան-
խառնութիւն զերազանցեալ ափ: Եւ
զարծեալ յերկն ևս, որք ի քակաւմն
15 և յեղծումն զիմեալ միշտ անկատար և
ոչ կատարեալ բան:

Արդ, երեւցաւ կատարելութիւն բանի
եռակի աւսութեամբ ըստ մասանց, որ
յիւրաքանչիւրն սահմանին. իսկ հա-
20 մանդամայնքն կատարելագոյնք, և որք
ի միմեանց իմանին զսուցութիւնքն, ան-
կատար զոչ և ոչ կատարեալ բան: Քանզի
զերազանցեալն ի կատարմանն բաղկա-
նա և ոչ յանկատարէն, զի անկատարքն
25 կատարելականին են մասունք, որ շա-
րագրինն:

Այսքան է կատարեալ զիտութեան բան:

Յադագս ժամանակի

Ժամանակ է սրբումն ըստ ամենայն
30 մասանց, եռակի և տարբերված խաղա-
ցումն տրամադրութեամբ, շափք բեր-
մանց իւրաքանչիւրոցն և ըստ յեղման
զըջադարիցն, յորս թիւքն բաղկացեալ
յանդին. որ է ԵԷ. ԺԲ. ԻԴ. ԷԷ. ԺԲ.
35 ՂԱ. ԵԾԴ. ԺԱ. ԺԲ. Գ. Ե. Ը. ԺԵ. ԺԹ.
ԻԷ. Ժ. ԺԴ. ԵԾԶ. ՇԼԲ. ԺԴ. ԶԴ. այս-
չափ են թիւք զըջադարիցն, որ կարգաւք
ցուցեալ լինին՝ մասունք, ժամք, աւ-
ուրք, շարաթք, ամիսք, յեղանակք, ամք,
40 զըջանք, զարք, կատարմունք ժամանա-
կաց: Իսկ ըստ նոցա և թիւք պատշաճին,
քանզի են, որք ի միմեանց բաղկանան,
և են, որք սկսանին, և այլք զկատարումն

4 Գ. || Զորբորդ 5 Ե. || Հինգերորդ 9-10 տմ
|| ամենայնքն 20 վերնագրված է՝ «Յադագս ժամա-
նակի, ստանձին» 20 «սրբումն» բառի «ն»-ն շուտ
աղտ է նկատվում:

տանուն: Եւ զարձեալ որք կատարինն
այլոցն մէջ բաղկանան կամ ոչորտք:
Իսկ իննեւատաներեւակն քառութիւք
կատարեալ համանդամայն տեսակաւքն,
5 որք են շրջանակք: ԺԳ. և ՁԳ. ամք
եկամուտ, որ ոչ գտաի ի զգալիս կեն-
ցադական վարնոց աշխարհիս: Այլ ըստ
կատարման երեքտասանիցն՝ լրումն և
քակտումն բաղկանա հաւանուտ և զա-
10 նազան տեսակի բոլորիս, և յանհոտա-
նուտ և յանդանազան տեսակն շիբնել
հարկի, որ է անժամանակ:

Առաջին. իսկ ըստ այլոցն բաժանի ժա-
մանակ ի տեսակս հինգ, որ է սկիզբն
15 բոլորին և կատարած բնութեանց և
զ[աւրս]ութիւնք յեղմանց և չափք մի-
ջացացն և... մանցն հաւածք: Արդ, որք
հետեին տշմ՝ անժամանակ տաի:

Երկրորդ. իսկ ի բնութեան ըստ արար-
20 շին շարիւք զանազանի տեսակաւք, որ
են անձնդականք յիւրաքանչիւրոցն են-
թակարիցն, որք ասին համանդամայնք:
Եւ ոչ նախկին կամ վերջին ժամանակ
ինչ բաղկանա: Այլ իւրաքանչիւր սահ-
25 մանքն զգաութեանցն ժամանակաւ
յայտնին ըստ գաւրութեանց խառնից
կամ կրից: Զի լուծումն զգաութեանցն
յերկոսին բաղկանա: Զի և որ ըստ աշ-
տոցիկ ոչ է՝ անժամանակ տաի:

30 Երրորդ. իսկ ըստ էականին ի բաժան-
մունս պատահից բնաւորեցաւ զոր, ըստ
շարունակութեան տակաւ զբից և գոտա-
ւորութեան: Զն շարունակ է ըստ ինքեան,
ի վերս պատահիցն և գոացութեանցն:
35 Իսկ վերագոյնքն քան զստա անժամա-
նակ տաի:

Չորրորդ. իսկ բաղկացութիւն ժամա-
նակի ըստ քառակին է՝ ի նիւթից և ի
չարժմանէ ի սահմանս սենայնին վարիլ
40 կառուցմամբ, ի հրամանէ անեղին բնու-
թեան:

Արդ, երեւցաւ ժամանակ եռակի տեսու-

թեամբ ըստ բոլորին, զի է որ ըստ յեր-
կարման տեսալ վասն ծնընդից անհա-
տիցն բաղժութեանց և գոտութեանց
վարման պատահիցն: Իսկ յառաջ քան
5 զբոլորն և զինի՝ անժամանակք տաին և
ոչ աշտք բաղկանան:

Յաղագս սկզբան և կատարածի

Քանզի է սկիզբն և կատարած՝ նիւթա-
կան, տեսական, հիմնական, գործական: Եւ
10 բաժանի ըստ արարչութեանն և ժամա-
նակի: Քանզի սկիզբն, ըստ արարչու-
թեանն և կատարած ըստ ժամանակի:
Զի է սկիզբն, որ կատարած է, և է կա-
տարած, որ սկիզբն, և է սկիզբն, որ [ոչ]
15 կատարած է, և է՝ որ ոչ կատարած և ոչ
սկիզբն: Իսկ ըստ այլոցն է խնդրոց. զի
ի բնութեան ըստ քառակին զանազանի,
զի է, որ հուպ սկիզբն և հուպ կատա-
րումն, և է, որ հետի սկիզբն և հետի կա-
20 տարած: Եւ բաժանի սկիզբն ըստ տառ-
ւերութեան և կատարած ըստ ստուգա-
րանութեան:

Առաջին. իսկ յեականութեանն զանա-
զանի սկիզբն ըստ գոյացութեան և կա-
25 տարածն ըստ պատահման:

[Երկրորդ]. և զարձեալ ընթանուք և
մասնական ցարժ, զի է, որ սկիզբն է և
է, որ կատարած յենթակառւմն, և է, որ
սկիզբն և ի նմին կատարած, և է, որ ոչ
30 սկիզբն և ոչ կատարած:

Երրորդ. զանազանի և ըստ շարժման
և ըստ նիւթա: Քանզի սկիզբն ըստ շարժ-
ման նախէին գարժ, իսկ կատարած ըստ
նիւթի վերջին գար:

35 Քանզի գոտնա բոլորն ըստ քառակին
երկդիմի բաժանմամբ՝ ի նիւթոյ և ի
չարժմանէ և յունայնէ, որ է սկիզբն և
կատարած, և ընդ մէջն՝ յեղումն ըստ
չարժման և ըստ նիւթի: Եւ ամանակ
40 եռակի տեսութեամբ՝ յարաձգական, զե-
րակատար, անորիշ, որ է ըստ սենայնի
հարժման չափուցն: Իսկ ըստ անբառին
էակ անսկիզբն, անկատարած, անյեղի,

3—4 Ի՛ւ, իւք կատարեալ 5 ԺԳ. իցն || երեքտա-
սանիցն 23 Ա. || Առաջին 17 «... մանցն» բառի
սկզբի 4 տառեր չնշված են 10 Բ. || Երկրորդ 20 Գ-իւր
|| շարիւք 22 «զգաութեանցն» բառից նետ զնված
և չնշված է՝ «յերկոսին բաղկանա» 20 Գ. || Երրորդ
37 Գ. || Չորրորդ:

7 Զեղացաւ վերնագրված է՝ «Յաղագս ամբառ-
աութի [տառաւածարտութեան] սկզբան և կատա-
րածի, անանձին» 20 Ա. || Առաջին 31 Գ. || Եր-
րորդ:

անամանակ, աններկա, անանցեալ, ան-
ապաւնի, և է դարձեալ գոյացուցիչ
սկզբուն և կատարածի և որ ընդ մէջն
են բաղկացութիւնք:

- 5 Արդ, երեւցաւ սկիզբն և կատարած
ևսակի իմացութեամբ՝ զի է, որ անսկիզբն
է և է, որ անկատարած: Իսկ սկիզբն և
կատարած ընդ մէջն բաղկաց[ան] յս-
նակի հաստատութիւնք:

10 Յաղագս բնութեան

Բնութիւն է սահմանական և արարչա-
կան: Սահմանական է բնական և հաս-
տատուն, իսկ արարչականն է անբնա-
կան և անհաստատ: Քանզի բնականն ի

- 15 սեռէ և ի բաղկացուցիչ գանազանու-
թեանց, և անբնականն է շարժումն աե-
սակացն և յեղումն նմանից և աննմա-
նից: Եւ թիւքն հանդէս ի պարզարար
անհատն բաղկանաւ իսկ դարձեալ, է
20 բնական, որ սահմանի ի սեռէ և ի բաղ-
կացուցիչ գանազանութեանց և է, որ
սահմանադրի անուամբ, և է, որ առա-
ւելու ըստ նուագութեան բառիցն և պա-
կասի ըստ յարմարան:

- 25 Իսկ ըստ էակին գանազանի սահմանա-
կանն ըստ գոացութեան և արարչականն
ըստ պատահման: Եւ դարձեալ, է, որ
սահմանական է, և է, որ արարչական, որ
յենթականում, և է, որ սահմանական և
30 ի նմին արարչական, և է դարձեալ, որ
ոչ սահմանական և ոչ արարչական:

- Իսկ բաղկացութիւն բնութեան է ըստ
քառակին: Քանզի անբուն է պարզ և
անշարադրելի, և նիւթ և շարժումն՝
35 խառն և խառն շարադրութեամբ, իսկ
ունայնն՝ ընդ մէջն, պատճառ արդման
գորով:

- Արդ, է բնութիւն ևսակի բաժանմամբ,
զի է, որ պարզ է ըստ սահմանականին,
40 և է, որ շարադրելի ըստ արարչականին,
դարձեալ, է, որ ընդ մէջն կցորդին:
Զի շարադրելին ի պարզէն բաղկանաւ,
իսկ պարզն ի շարադրականէն զերեւումն
առնու:

¹⁰ վերնագրված է «Յաղագս բնութեան, առանձին»
¹² բնական || բնական ²⁵ Ա. [առաջին] Իսկ || Իսկ
²⁷ բնութիւն || բնութեան:

Յաղագս էականութեան

Էականութեան երկու [են] տեսակք՝
զգալի և իմանալի: Զի ի զգալուն ան-

- 5 Քանզի գոացութիւն յանգալուն տսի,
իսկ պատահումն յանիմանալուն գու: Եւ
է գոյացութիւն ընթանաւր և պատա-
հումն մասնական: Եւ դարձեալ, պատա-
հումն է ընթանաւրն իսկ գոյացութիւն
10 մասնական:

- Առաջին, և գանազանի ըստ քառակին:
Քանզի անբուն ընթանաւր տսի ըստ գոա-
ցութեան, և ունայն՝ մասնական ըստ
պատահման, իսկ նիւթ՝ մասնական ըստ
15 գոյացութեան, և շարժումն ընթանաւր
տսի ըստ պատահման:

- Երկրորդ, իսկ գոյացութիւն էականու-
թեան ըստ քառակի բաժանի: Քանզի
անբուն է տսի, առանց սկիզման և դա-
20 դարման, և շարժումն և նիւթ՝ էակ, ի
ձեռն սկիզման և կատարման: Իսկ ունայն
ոչ է տսի ոչ էակ, ալ չարզի ըստ պի-
տանալիին անուամբ և բախ:

- Արդ, երեւցաւ էականութիւն ևսակա-
25 բար:

Զի է, որ հասոյական է ըստ զգալու և անի-
մանալու և, դարձեալ, որ յերկացունց՝
ըստ գոյացութեան և ըստ պատահման:

Յաղագս շարժման և նիւթի

- 30 Արդ, ամենայն ինչ շարժումն, ի շարժ-
մունն նիւթ և, դարձեալ, ամենայն ինչ
նիւթ և ի նիւթն շարժմունք: Այսպիսի
իրք և իմացեալք, արամարանեալք և
ներգործեալք: Զի, որ շարժումն է՝ և
35 նիւթ, և որ նիւթ է՝ և շարժումն: Քանզի
գոացուցիչք են միմեանց: Զի նիւթին
կիզումն և զբուռն և խոնաւումն և զա-
մաքումն ի շարժմանէ բաղկանաւ, իսկ
շարժմանն լինելն և տպեկանելն, աճելն
40 և նուազելն, ալլալլելն և փոխափոխելն ի
նիւթն բաղկանաւ:

¹ վերնագրված է «Յաղագս էականութեան, առան-
ձին» ² ալլալլելն ¹² Ա. || Առաջին ¹⁷ Բ. || Երկրորդ
²¹ յերկացունց ²⁵ վերնագրված է «Յաղագս գոյա-
ցուցիչ և մշտաբոյս քառակին, որ է ամարանական
[առաւածարանական] շարժման և նիւթի, առան-
ձին» ³⁰ տ || ամենայն ³⁸ Գ. [չորրորդ] իսկ ||
Իսկ:

Առաջին. և դանազանի ի շարժումն
յենթականալն ըստ նաւարութեանն յու-
նայնի: Իսկ նիւթին յենթականալն՝ ըստ
թանձրութեանն շարժման, և յաւնայնէն
5 գերեւումն առնուլ:

Երկրորդ. իսկ ըստ անբաւին է անշարժ
և աննիւթ, զի անխառն ասի: Քանզի
շարժումն և նիւթ յանշարժէն և յան-
նիւթէն բազկանաւ, իսկ դադարումն և ի
10 նիւթէ և ի շարժմանէ, որ է առակարար
առաջութեամբ:

Յաղագս ունայնի

Ունայն ասի անխր անխմացուածն՝ ան-
բաւն և աննեղործեալ, և է սրտումն
15 մասնական և հանրական մասց: Զի է ի
խառնս բնոյ նիւթի և ընդ շարժման: Իսկ
արաքոյ՝ անբաւ ասի ի բաւականէ բո-
լորին, իսկ ըստ անբաւին բաւականեալ,
այսպէս եռակարար ասի: Իսկ բազկա-
20 ցութիւն ունայնի է ըստ աշտոյիկ՝ զի
ի գոյն և յիւրէ անշարժ և անխր ասի. նւ
ի մշտականութենէ և ի յաւիտենականէ
անցական և անընական: Այլ ոչ սրտէս
ամենք կարծեցին թէ իցէ ինչ, այլ է
25 ոչինչ, բանդի և կարծեցն իսկ ընդա-
նայն և անխայր ասի:

Յաղագս անբաւի

Անբաւ է, որ ամենայնիւ է անբաւ, որ
ասի բոլոր, անմասն և անաւտակ: Նւ է
30 միաք և խորհուրդք, իմաստք և գիտա-
թիւնք և տեսութիւնք ընդհանուր և
անշարժ:

Իսկ ըստ աշտոյն է ըստ վեցեկին և ըստ

¹ Ա. և Առաջին ⁶ Բ. և Երկրորդ ¹² Ա. Յաղագս
ունայնի, ասանձին, BD ունայնին ¹³ D. Յունայն,
BD անխմացուած ¹⁴ B. աննեղործեցի, D. աննեղ-
ործեց ^{15—18} B. բոլորն իսկ ըստ անբաւականեցոյ
|| բոլորին—բաւականեալ ¹⁸ D. չիք իսկ, A. բաւին
|| անբաւին ¹⁹ BD. ասաջինն, A. Ա. (առաջին) իսկ
|| իսկ ²⁰ D. ունայնին ²² B. մշտականութենէ, D. յա-
ւիտենականութենէ ²³ D. ասանցական || անցական,
A. անընակ, B. անբաւական ²⁴ B. իցեն ինչ այլ և է,
D. չիք այլ է ոչինչ ^{25—26} D. ունայն || ընդդանայն
²⁶ B. ընդխայր || անխայր ²⁷ B. անբաւ ²⁸ D. Ան-
բաւին || Անբաւ է ²⁹ B. ասէ ³⁰ B. իմաստ ³¹ B.
ընթհանուր ³² BD. անշարժ ³³ B. աշտոյն || ըստ
աշտոյն, BD. չիք է, BD. վեցեկի:

շարքեկին: Քանզի անբաւ է ոչ բաւի և
ոչ շար, ոչ սկիզբն և ոչ կտրուած, ոչ
շարժումն և ոչ նիւթ: Ըստ աշտոյիկ անեղ
ասի. զի ոչ յալլմէ և ոչ յինքնէնէ անեղ
5 զգոյցութիւնաւ նւ դարձեալ, ըստ երկրոր-
դին է անբաւ՝ գերազանցագոյն, գերա-
զանցազուանիցն, անժամանակազոյն ան-
ժամանակազուանիցն, բնականազոյն բնա-
կանազուանիցն, էազոյն էազուանից, աւ-
10 նայնազոյն աւնայնազուանից, անբաւա-
զոյն անբաւազուանից:

Ըստ աշտոյիկ անհասագոյն ասի չէա-
կազոյն, զի սա՛ման քննութեանցս յան-
հասան գանցեալ գաւանի: Զի ըստ աշ-
15 տոյիկ ոչ գոյ հասումն բնութեան երկ-
րորդ անբաւին:

Իսկ ըստ շարքեկին միայն ծանութե-
թիւն արարածոցն դարարիչն, ի բանա-
20 ւորութենէ Աստուծոյ առ ազգս հրշտա-
կաց և մարդկան: Նւ աստուածարանէն
երբա աստուածս իւրաքանչիւր ասանձ-
նաւարութեամբ, զի է, որ ծնող ասի, և
է, որ ծնունդ, և է, որ ելող: Այլ այս ըստ
25 մարդկան բնութեան երեւի, յաղագս
զթութեան հաւք և մարդասիրութեան
սրդս և սրբաձաձութեան հոգոյն: Քանզի
երեք են՝ մի են բնութեամբ, կամաւք
և արարչութեամբ: Նայնպէս և ըստ
30 հրշտակաց փառաւորեալ երբա անձինս՝
դարարիչ և գնատիչ և վկայմիչ, սրտմ
ասեն սուրբ, սուրբ, սուրբ միանգամայն
տէք դաւրութեանց: Փառք և պատիւ և
զոհութիւն անեղին և անհասին և
35 մշանջենաւորին ալժամ և յաւիտենից
յաւ[իտեանս]:

¹ B. շարքեկի, D. շարքեկի || ըստ շարքեկին ² D.
աղեղ || անեղ ³ D. ինքնէնէ, B. անի ⁴ B. զգոյցա-
թիւնաւ, «զգոյցութիւնաւ դարձեալ» բառով ավարտւում
է D. ձեռագրի բնագիրը, B. չիք եւ ^{5—6} A. ըստ Բ.-ին
|| ըստ երկրորդին ^{6—7} B. գերազանցազուանին ⁸ B.
կանանազոյն || էազոյն էազուանից ⁹ A. անասնայ-
նազուանից ավղղում եմ, ունայնազուանից, B. անաս-
նայնազուանին || ունայնազոյն ունայնազուանից
|| անբաւազոյն—անբաւինն հաւանածի զիմաց B.-ն
ունի «անբաւազուան անհաս ի չէականցս, զի ոչ քննիչ»,
որով և ավարտւում է B. ձեռագրի բնագիրը:

Կատարեցան վեցեակքն, որ ի միմեանց
սահմանին, և չորքեակքն որով հասիցն
մասնականք տսին, և գլխունն հառ եր-
կոտստանեակն մաստաբքն, և գերազան-
5 ցեակ գտաւ յանհաւիցն, ըստ իւրաքան-
չիւր մասանցն տեսակաց և սեռից:
Քանզի է խորհուրդ ամենայն ետակի և

իմացմանք ընթանալը արհեստ փիլի-
սոփական և սահմանք ստմանց, և
թողլով որ ըստ աշխարհիս են տաժիշք
արհեստ անշաղթ փիլիսոփայից:

5 Աստուած, Աստուած, Աստուած, փառք
քեզ այժմ [և] յաւ[իտեան]: